

3511

K.OLLIK MINU
KOOLITEE
MINU ELUST
VANA KOOLIMEHE
MÄLESTUSI

PEM 499A

KO 41

III

KUSTAV OLLIK

MINU KOOLITEE

AASTAD

MINU KOOLITEE

Kirjatarkust hakkasin õppima, nagu enamik tolleaegseid talulapsi, ema voki taga. Ema mõistis selgesti lugeda, isa luges pundulikult, kirjutada ei osanud kumbki. Kui olin juba viie- või kuueaastane, leidis ema, et aeg on lugema hakata. Seda tahtsin ka mina. Ema pani mind voki juurde istuma, ise ketras ja mina lugesin. Ma ei veerinud, ei hääldenud tähti, vaid kordasin sõnu, mis ema ette ütles, ja näitasin neid sõnu raamatust punõraga. Lugemise raamatuks oli "Besti Ma rahva Koddo- ja Kirriko-Ramat". Selles raamatus oli alguses "Lühhikenne meie ristiusu õpetus", siis üle 300 kirikulaulu ja lõpus "Jerusalemma linna ärahukkamine". Viimane lugu oli jutustatud Josephus Flaviose järgi ja oli väga raskendatud lugeda, aga aga ma selleni niipea jõudnudki, enne tuli "peieristi õpetus" läbi võtta. Lugemisekunsti omandamine ei teinud mulle raskusi, sellest sain üle mõne nädalaga. Issa-meie palve pähe õppimine oli juba raskem. Sellest tuli ka jagu saada, kuigi kõigest aru ei saanud ja moonutasin sõnu, nagu "pühitsetud saagu sinu nimi" asemel lugesin: "pühitusgut saagut sinu nimi". Ma ei mõistnud ju sõnu veerida, aga tähti hääldada. Kirikulaule kuidagi kõiki ei lugenud, mõned salmid õppisin siiski pähe, eriti jõululauludest...

"Jerusalemma linna ärahukkamise" lugesin küll läbi, aga kas just esimesel aastal, ei mäleta. Lugemises oli ju ka pausid,

ja kevade poole hakkas ema kangaid kuduma, siis ei saanud ta mind enam aidata.

Kodune lugemine kestis kolm aastat, enne kui kooli läksin. Kümme käsku õppisin pähe. Järgmine lugemiseraamat oli Piibel. See oli huvitav, sest seal oli palju juttusid. Seal räägiti, kuidas maailm loodi, kuidas inimesed kurjad olid (Kain tappis oma venna Aabeli ära) ja Jumal inimestele veeuputuse kaela saatis. Noa ehitas laeva ja päästis oma pere ning hulga loomi uputusest. Kuidas Jakob oma venda pettis ja ta pojad oma venna Joosepi ära müüsid jne. jne.

Nõnda juttu täiendas ema veel omalt poolt. Nõnda rääkis ta, et veeuputusest oli Jumal ette teatanud, aga inimesed ei hoolinud sellest. Veel veeuputuse päeva hommikul istunud mehed toa ukse ees, toppinud piipu ja rääkinud : "Noh, täna pidi ju veeuputus tulema, aga ilm on selge, mitte ühtegi pilve pole taevas". Kuid lõuna paiku tõusnud pilved, hakanud sadama nagu oavarrest ja nii sadanud 40 ööd-päeva. Kõik loomad uppunud maa peal ära, kas kalad ka, seda piiblis ei ole öeldud, ja ema ei teadnud selle kohta ka midagi ütelda. Piibli lugesin enne kooliastumist läbi järjekindlalt, õlekõrs oli järjehoidjaks. Neid inimesi teati ja imetleti, kes olid Piibli kaanest kaaneni läbi lugenud ja neid oli vähe.

Niiisugune ühekülgne lugemine kestis ka siis veel, kui ma Võnnu vallakoolis käisin, sest seal oli ka lugemikuks Uus Testament. Mõningat vaheldust tõi iga aasta väike kalender, mille saabas oli mõni jutuke ning ilmalik laul.

Kord kuulsin, et mu tädi pojal Kaarel Hiisel on tore lugemise raamat. Ta käis Saanika koolis, kus koolmeistriks oli Gustav Kreek, vabameelse ilmavaatega mees, eesti muusika tegelase Cyrillus Kreegi isa. (Hiljem läks ta õigeuskku ja töötas köster-kooliõpetajana õigeusu kiriku juures Noarootsis.) Läksin siis ja tšisin tädi pojalt selle raamatu jõuluvaheajaks lugeda. See oli C.R. Jakobsoni "Kooli Lugemise raamat I". Oli tore raamat : seal oli jutte ja laule, imelised pildid. Lugesin raamatu läbi ja viisin tagasi, kui kool algas. Vahemaa oli meil km viis. Talvel võis käia üle soo otsen.

Ühes naabri peres loeti kord raamatut, kus olid väga naljakad jutud ja ilusad laulud. Tahtsin kangesti seda raamatut lugeda, aga raamat - oli juba ära viidud. Viimaks sain selle raamatu Haapsalu linnast laenuks ühede vanemate inimeste käest, kes elasid linna ainukeses õlgkatusega majas. Raamat oli krahv Peter Mamteuffeli "Aia vite peergo valgussel". Raamatus oli valme, luuletusi, pikem jutustus kahekõnes "Jürri Tarvel". Lugesin kõiki õhinal, valme esimest korda elus. Mõni luuletus jäi pähe ja mäletan praegugi, sest värskendasin neid käesoleva sajandi väljaande järgi.

Hiljem muutus mu lugemise materjal mitmekesisemaks, aga sellest edaspidi.

1879. aastal astusin ma Võnnu vallakooli. Kooliskäimine oli sunduslik 10. kuni 13. eluaastani 5 päeva nädalas ja siis veel kolm aastat üks päev nädalas. Koolitöö toimus 15. oktoobrist kuni 15. aprillini, suvel käisid kooliealised lapsed (10.-13.a.) koolis pühapäeviti, ühe pühapäeva

olid vabad, teise koolis. Koolist puudumise puhul, kui selle põhjuseks ei olnud haigus, tuli trahvi maksta, 3 kopikat päeva pealt. Õppimine vallakoolis oli maksuta, sest vald kandis kooli ülalpidamise kulud ja oli koolile ostanud talu, mis oli koolmeistri kasutada palga osana.

Koolitöö alguseks ei olnud ma veel 10 aastat vana, puudus paar kuud ja mind ei tahtud kooli võtta, aga et ma selgesti lugeda oskasin, siis lubati ikka kooli tulla.

Koolmeistriks (nii nimetati tollal õpetajat) oli Võnnu vallakoolis Juhan Reinans (sünd. 3.03.1845 - surm. 14.08.1906), Kuuda ^uõpetajate Seminari kolmandast lennust. J.Reinans oli andekas inimene : ta oli musikaalne, (tal oli ilus bariton), mängis hästi viiulit ja orelit, oli ladus kõnemees, käekiri oli tal voolav ja selge (ta oli ühtlasi ka vallakirjutaja), ta mõistis kivvi kirja raiuda (Ridala kalmistul on mitmed ristid ta stiililise kirjaga kaunistatud). Agakui ma nüüd meenutan oma õppimist vallakoolis, siis mulle tundub, et Kuuda õpetajate Seminar andis oma kasvandikele puuduliku metoodilise ettevalmistuse koolitööks, vähemalt esimestel aastatel seminaris. Metoodiliselt ei õpetanud J.Reinans ühtegi õppeainet, ja seda ei mõistnud juhtida ka pastor, kes oli kooli juhendaja ja revident.

Meil oli ühiskool, aga poisid istusid kahe esimeses, tüdrukud kahe tagumises pingis. Koolilapsed olid pikad ja nii asetatud, et valgus paistis paremalt poolt. Hiljem asetati nad teisiti. Iga päev oli meil kuus tundi, siieti õpetati kuut ainet, sest minuteid ei loetud, koolitoas kella ei olnud, ei olnud koolmeistril ka taskukella.

Regulaarseid vahetunde ei olnud.

Iga päev oli esimene tund piiblilugu, teine - rehkendus, kolmas lugemine. Siis oli lõuna vaheaeg. Neljas tund oli katekismus, viies kirjutamine, kuues - laulmine. Vanematel õpilastel oli viiendal tunnil vahest ka geograafia.

Piibli lood õppisime pähe Karl Masingi "Piibli lugude" järgi ja ütlesime siis tunnis üles. Eriti tulid sellega hästi toime tütarlapsed, nad vuristasid neid lugusid nagu viiespillid. Oli ka õpilasi, kelle kolusse nad kuidagi ei mahtunud. Mõnikord seletas koolmeister lugusid ka laiemalt, kui raamatus seisis.

Rehkendust õppisime Nerlingi rehkenduse tabelite järgi. Seal õpetati addeerimist, subtraheerimist, multiplitseerimist ja divideerimist. Nii nimetati neis tabeleis liitmist, lahutamist, korrutamist ja jagamist. Alati kohe suurte arvudega, olid ainult arvulised ülesanded, sõnalisi ülesandeid leidis ainult paar-kolm. Need olid meile nagu maasikad, aga neid oli liiga napilt.

Lugemise tunnis lugesime Uut Testamenti istumise järjekorras, igaüks luges paar salmi. Pea mure oli siin, et järge mitte kaotada. Juhtus see aga siiski, pöördus vaene patune ahastuses teiste poole : "Kus järg on, kus järg on ?" Teised sosistasid kahjurõmsalt : "Järg on jääre kaelas ! " Järgnes karistus.

Minu teisel õppeaastal tuli kooli teiseks koolmeistriks Johann Klaanmann P a s s l e p a Õ p e t a j a t e S e - m i n a r i s t , kus valmistati õpetajaid eesti ja rootsi koolidele. Oli noor mees, tõi koolituppa värskeimat õhku.

Ta võttis tarvitusele K.E.Malmi "Laulud ja Lood". Uues Testamendi asemele. Hädä oli aga selles, et kõik õpilased ei jõudnud uut raamatut osta, sest ta maksis 50 kop.

Katekismust õppisime Martin Kõrberi "Õndsä Luteruse veikesest katekismusest". Katekismuse viis peatükki pidid "Õndsä Luteruse" sõnastuses täpselt peas olema. Kümme küsku ikka veel kuidagi läksid, aga teise peatüki kolmas õpetus "pühitsemisest" ei tahtnud ega tahtnud mul pähe jääda. Oli liiga filosoofiline. Ma pole seda kunagi peast mõistnud lugeda. Olen niisama elanud. Raamatu dogmaatikale tõi koolmeister omalt poolt lisa, jutustas, kuidas käib laste käsi, kes oma vanemaid ei austa, kes valetavad või varastavad. Need, mõni kord isegi õudsed vahepalad pisut kergitasid seda vaimset depressiooni, mis katekismuse tundides oli nii rõhuv. "Üks rikas mees, kes oma vanemaid ei austanud, korraldanud suure söömingu, kuhu kutsunud palju külalisi, aga vanemaid mitte, ütelnud külalistele, et lõpuks tuleb lauale üks väga kallis roog. Kui vaagen lauale toodud ja kaan pealt võetud, tõstatud seal pea üks madu."

Kirjutasime alguses krihvlitega väikestele puust raamidega kivitahvlitele, hiljem ka sulaga vihkutesse. Kirjutasime eeskirjade järgi. Needolid kitsad papile kleebitud paberiribad, kuhu kaligraafiliselt oli trükitud üksikuid sõnu ja lauseid, nagu : "Austa oma isa ja ema!", "Mis täna võid teha, seega rutta!", "Pikk juuks, lühike aru. Oh häbi!" j.m.s.

Kopeerisime neid eeskirju, kuidas mõistsime, kirjatäh-
tede kujundamise kohta koolmeister seletusi ei andnud, pi-
gemini pilkas veel, kui veidrasti välja kukkus. Kord ütles

ta minu kohta : "Ollik kirjutas, nagu uss otsib kihvti!".
Vanemad õpilased kirjutasid ka diktaate. Kord kirjutas üks
poiss, Hans Kruus (mitte akadeemik) jutu : "Kana". See loe-
ti ette ja tekitas sensatsioonid.

Kirjutamise tundide asemel õppisid viimase aasta õpilased ka maateadust. Koolil oli Euroopa kaart ja Maa poolkerade kaart. Õpilastel oli Voldemar Kentmanni "Koolilaste Geograafiline raamat". Eriti jäid mulle meelde Skandinaavia koer ja Itaalia saabas. Kooli katsumisel näitasin pastori-le Novaja Zemlja saart. Pastor tahtis teada, mis need sõnad tähendavad. Küll pingutasin mälu, aga ei tulnud välja. Me olime venekeelt juba natuke õppinud, aga neid sõnu ma ei teadnud.

Minu teisel õppeaastal hakkasime õppima vene keelt. Kui suure tundide arvuga ja milliste tundide arvel, ei mäleta. Õpetas koolmeister Johann Klaanmann Jõelähtme pastori Paul Loppenove raamatu "Vene keel külakoolis. Esimesed sammud vene keele õppimises" järgi. Hea oli see õpetaja, veel parem õpik ! Mõlemad olid alla igasugust kriitikat. Õpetaja ei mõistnud vene keelt hääldega. Tähte " H " hääldas ta "u". " PMSA " "rüüba" . Õpik oli ka ajast ja arust. Algas ta mõtetute silpidega, siis olid mõned sõnad ja lõpus mõned lugemispalad , mis sisult olid määratud noortele meestele, kes läksid soldatiks. See raamat küll huvi vene keele vastu ei äratanud !

Nüüd, viimaks see kõige raskem õppeaine - laulmine !
Laulsime iga päev viimasel tunnil ja ainult kirikulaule.
Ei laulnud ühtegi ilmalikku laulu, isegi mitte "Jumal,
keisrit kaitse Sa". Ei pidanud me ka ühtegi riigipüha .

elasime nagu tõelises "Eesti hertsogkonnas". Laulsime ainult "Üks kindel linna ja varjupaik on meie Jumal taevast". "Au, kiitus olgu igavest kolmainu Jumalale" j.m.s. Igast õpitavast laulust pidime kaks esimest salmi pähe õppima. Koolmeister J.Reinans mängis meile viiulil viisi ette ja meie laulsime unisonis järele. Salmide päheõppimine ja unisonis laulmine oli tühi asi, aga igal reedel pidime laulu "välja laulma". Seks heitsid õpilased paari ja laulsid duetis, unisonis muidugi. Minuga, kui viletsa lauljaga, ei tahtnud paremad lauljad paari hakata. Sellepärast oli reede mulle ikka ahastuse päev... ja laulmine üks vastik aine.

Kord koolis oli, minu mälestuse järgi, päris hea. Juhtus ju mõni mürakaru vahest ka tembutama, aga seda tuli harva ette. Rohkem karistati ülesannete mittetäitmise pärast. Karistused olid nurgasseisimine (hernestel ei põlvitatud), söömata jätmine, vitsadega löömine käsivartele. Õpilased tõid lõunasöögi kodunt kaasa ja söime pärast kolmat tundi. Sai keegi karistuse osaliseks, siis võttis koolmeister selle leivakoti ja viis oma tuppa, kui ta ise lõunale läks. Leivakoti sai omanik tagasi alles siis, kui ta koju hakkas minema. Vitsadega löömist toimetati reedeti kogu nädala eest, kui juba kõik laulud olime laulnud. Löömiseks tõid suuremad poisid kooli naabrusest kase otsast peeneid oksa. Karistatav pidi käsivarred küünarnukini paljastama ja siis koolmeister lõi ühe hooühe ühele, teise teisele käsivarrele. Järele jäid punased vorbid. Oli saada üks hoop, siis küsis koolmeister : "Kumba käe sa nüüd annad ? " Kui valus see

karistus oli, ei tea. Ma seda maitsta ei saanud. Valus oli häbi ! Ma tegin üldse oma kaks aastat läbi karistamata.

Pildi täienduseks lisen veel juurde, et koolmeister Joh. Klaanmann oli elurõõmus lahke noormees, rootsi rahvusest, eesti keelt rääkis väikse aktsendiga. Õpilastele suhtus heathatlikult, õpetas poistele võimlemist, jooksis uiskudel, poistekari järel. Oli väga usklik inimene, tõlkis rootsi keelest ja kirjastas ühe vaimulike laulude kogumiku "Laulud Talle kiituseks". Ta levitas Läänemaal Rootsiist tulnud usulist ärkamist.

Oli meil veel enne J.Klaanmanni üks koolmeistri abili-kui ma esimest aastat koolis käisin. Rahvas hüüdis teda "Vigaste kõtega Anneks". Ta perekonna nime ma ei tea. Tal olid mõlemad känd vigased. Tõõ teha ta ei saanud, aga mõis-tis lugeda ja kirjutada, isegi mängida mollpillil. Oli keskealine piiga, oli mõõda maad palju rännanud, ta teenis endale üllalpidamist sellega, et ta laatadel mängis ja lau-lis. Nägin teda paarkümmend aastat hiljem Tallinna puies-teel laulmas. Mis ta meile õieti õpetas, ei mäleta, meeles on, et ta meile kõiksugu lugusid jutustas, kui ma vahest koolimajja õõbima jäin. Oli hea inimene.

Mõõda minnes mainiksin veel ühte sündmust, mis ei ole küll seotud kooliga, aga sündis sel ajal. Oli eesnapäev 2. märts 1881. aastal. Olime isaga õues, ilm oli ilus, päi-ke paistis, räästad tilkusid. Meie väravast möõdus Peetri Hens, naabri-peremees , jäi seisma ja ütles, et vallamajas oli räägitud, et keiser olla eile tapetud. Isa võttis mütsi peast ja ütles : "Siis olene jälle neegriorjad !" Keiser oli rahva isa, kurja juur olid mõianikud. Nii arvas rahvas.

Sic

Kui olin kaks talvet vallakoolis käinud, otsustasid isa-ema panna mind Haapsalu nn. "Vene kooli". See oli kolmeaastase kursusega vene õppekeelega maksuta algkool. Ta oli kunagi asutatud Haapsalus elunevate vene rahvusest laste tarvis. Et aga Haapsalus vene elementi oli vähe, siis võeti sinna ka eesti lapsi. Saksaad ja kadakad sinna ei läinud, neil oli linnas elementaarkool, kus õpetati saksa keeles ja kasvatati saksa meeles. Kes oli venekooli ülalpidaja, seda ma õieti ei tea. Igatahes oli ta Vene kiriku patronaadi all, hiljem muutuski ta vene kihelkonnakooliks. Minu ajal ta seda veel ei olnud : Kooli patronessiks tollal oli õukondlane krahvinna Delagardie, kellel oli Haapsalus tore loss. Vahest suvitas ta seal. Lossis suvitas mõnikord ka keiserlik perekond. Igai suvel korraldati kooli heaks loterii-allegri, mis andis head tulu, sest Haapsalus suvitas tollal rahakaid külalisi. Sellepärast võis kool töötada ka ilma õppemaksuta.

Võib olla oli koolil eesmärgiks ka kohaliku rahva veneestamine. Kui see oligi, siis toimus see ilma pealetükkimiseta, nõnda-ütelda ilma valuta. Kui ma kooli lõpetasin, oli koolis, nagu see tavaline viis, aktus. Kõneles kohalik preester Poletajev, vene keeles muidugi. Kõne lõpul küsis ta lõpetajailt : "Te õppisite koolis vene keelt, aga milleks te seda õppisite ? " Suured poisid, neid oli neli-viis, vastasid kohe kindlalt : "Et meil oleks kergem, kui me sõdatiks läheme". "Ei, mitte üks selleks," seletas preester, "vaid ka selleks, et te õpiksite paremini tundma Venemaad ja armastama vene rahvast, et teitest saaksid head isamaa pojad!" Niisugune oli kool, kus ma pidin oma haridust jätkama.

Nii siis otsustati panna mind linna kooli. Mis oli selle ajendiks, mu vanematele küllaltki raske samm astumiseks, ei ole mul praegugui selge. Võib-olla oli isalgi tahtmine kergitada mu soldati teenistust. Saanud vene keele selgeks, pidin õpetama vene keele kätte ka vennale. Vend oli minust 3 aastat noorem. Seega oleks ühe hoobiga lõõdud kaks kärbest. Linna kooli mineku poolest ei olnud ma pioneer: selle kooli oli seka ajaks juba lõpetanud Gustav Mikk, Ollikse talust, meie külast. Kuigi koolis ei olnud õppemaksu, nõudis linnas elamine kulusid rohkem kui kodus. Raamatud maksid rohkem, kui vallakoolis, tuli muretseda saapad ja paremad riided.

Olgu kuidas oli, aga ühel ilusal suvepäeval, või oli see hiliskevad, aga ilm oli küll sovine, sõitsime eidega (nõnda nimetasime ema) Haapsallu, et kooli sisse kirjutada. Kool asus linnajões, mis nimetati "Kestininaks". Vastu võttis meid koolijuhataja, prl. Agafja Stepanovna Spakk. Oli ema poolt eestlane, rääkis eesti keelt. Eit ütles mulle, et kui mind vastu võetakse, pean ma kummardama ja preili jalgu embama. Mulle tundus see hirmus vastik, aga ema kinnitas veelkord, et nii ma pean tegema ja ma teingi. See on mulle meelde jäänud eluks ajaks, kui üks veider temp. Ja sellisena tundus see vist ka prl. A. Spakile, kes minu alanduse üle kohkus. Mu ema oli mõni aeg teeninud mõisas ja küll ta seal oli siis näinud "peeneid" kombeid. Mind võeti vastu ilma et kooliaineid oleks küsitud ja kästi 1. septembril kooli tulla. Lubati mind kooli juures olevasse internaati elama asuda.

Sügisel õmbles mulle sadulsepp Mihkel mustast kura-

dinast (moleskinist) ülikonna ja tegi saapad. Ta tegi peale hobuseriistade ka kingsepa ja rätsepatööd.

Viiegi mind siis sügisel 1. septembril 1881 linna kooli ja hakkasin internaadis elama. Seal elas kuus-seitse poissi. Üks pois oli Hiiumaalt, teine kuskilt Lihula poolt, kõrtsmiku poeg, ülejäänud Koluvere poisid. Viimased olid suured noored mehed, hästi riietatud, varustatud rikkalikult toidumoonaga. Muu hulgas oli neil kaasas suured valged saiad, rikkalikult võid ja liha. Toitu keetsime endale ise. Mul oli kaasas leiba, natuke kartuleid, pütiga soolasilku ja karbiga pisut võid. Silgud olid sel aastal halvasti soolatud, olid hapuks läinud ja haisesid. Ma ei võinud neid toas hoida, pidin neid hoidma peldikus. Mina olin kõige noorem ja kõige kehvem. Suured poisid naersid mu üle ja pilkasid mind. Õnnetuseks olin enne koolitulekut varba vastu kivi löönud, mis juhtus igal suvel, sest jocksime palja jalu, haav mädanes, haises ja valutas. Polnud harjunud saapaid kandma.

Kuna ma oskasin vene keelt veidi lugeda ja ka pisut kirjutada, pandi mind teise klassi. See asus esimese klassiga ühes toas. Mõlemad klassid õppisid ühe õpetaja juhatusel. Vene keelt, ja see oli peamine, õpetas pr. A. Špakk, ka joonistamist; aritmeetikat ja laulmist õpetaja S. Saveljev, usuõpetust - kohaliku luteriusu kiriku köster Rothberg, õigeusu kiriku laulmist, ka luteriusulistele, õpetas saamilaulja Malein. Viimane oli kuri mees : kärkis ja paukus ja mõimas meid "kuradi oinasteks", kui me ei tabanud lauluviisi. Õpetaja S. Saveljev oli noor mees, esindusliku välimusega, äsja Goldingeni Õpetajate Seminari lõpe-

tanud. Ta õpetas kolmandas klassis vene keelt, vene ajalugu, aritmeetikat, geograafiat. Tal oli suur autoriteet õpilaste silmis. Mul on temast väga head mälestused. Köster Rothberg oli mõnus mees, ta õpilasi päheõppimisega ei vaevanud, kõneles ise või terasemad tüdrukud või poisid, kes ise tahtsid, teised võisid niisama vagusi istuda ja pealt kuulata või unistada. Usuõpetuse tunde oli nädalas kaks. Luteri kiriku laulu ei õpetatud. Hommikupalvet laulis kogu kool koos vene keeles. Iga päev ikka seesama palve : " **Преблачий Господи** ... " .

Vene keele õpikuteks olid **К.Д.Ушинский— Родное слово** I ja II jagu ning ta " **Детский мир** " ja Paulsoni " **Хрестоматия** " . Ušinski lugemikud olid tollal vene koolidele sama, mis eesti koolidele C.R.Jakobsoni Kooli lugemise raamatud, kuid vene keele õppimiseks olid Ušinski raamatud eesti lastele muidugi rasked. Huvitav, et mõlema autori lugemikud ilmusid pea ühel ajal ja said hiljem reaktsiooni tagakiusamise osaliseks. (1867).

Aritmeetika õppimiseks tarvitasime " **Евтушевский Сборник арифметических задач** " .

I ja II. Ülesanded valdavas enamikus olid sõnalised ja 1-100 piirides rajatud arvude analüüsimisele, seal peale tehete õppimisele. Võtsime läbi ka lihtmurrud.

Nii siis hakkasin ma õppima teises klassis. Küll oli raske, eriti mulle. Teised õpilased olid esimeses klassis vene keelt õppinud ja said õpetaja seletustest aru, mulle oli see kõik üks helide sumin. Esimestel päevadel ujusin nagu udus. Õppimise raskused, viletsused internaadis mõjusid nii, et sagedasti oli nutumaik suus. Tahtsin koolist

Ära tulla. Selle peale ütles taast (nii nimetasime isa), et ta mind koolist ära ei võta, olen kord kooli pandud, siis pean seal ka käima. Aga aegamööda asjad paranesid. Isa tegi õieti, et ta minu meeleolu ei arvestanud.

Mind võeti internaadist ära ja pandi elama ühe meie külast pärineva noore lese, Leena Priki juurde. Tal valmises sel sügisel maja Kelmikülas krahvi aia taga. Seal oli kooli küll üle kilomeetri, aga mis see linnas käia oli. Mort Prikk, ka meie külast pärit, oli poe sulasena nii palju raha kogunud, et hakkas maja ehitama, aga ei jõudnud tööd lõpule viia. Noor lesk kahe väikse lapsega kolis maa-le vanemate juurde Tõnisele, majaehitamine kestis edasi. Üks tuba oli nii kaugele valmis, et seal võis elada, pliit oli kõrgis ka olemas, võis sööki keeta. Elasime siis töölisega, Hans Aidoga, ka meie valla mees, mõni aeg majas kahekesi. Hans oli korralik ja mõnus mees, rääkis mõistlikku juttu ja aitas mind söögi tegemises. Tööd jõudsid lõpuks korrale, tööline lahkus, ja perenaine lastega kolis linna ning asus sinna tuppa elama. Ta võttis üüriliseks veel ühe vallasema väikese pojaga. Nii elas seal toas, mille põrandapinda oli umbes 10 m² 6 hinge. Mina magasin põrandal aluskotil, teistel olid kaks voodit. Aluskoti viisin hommikul toast välja.

Perenaine aitas mind ka sööki teha, pani oma supipatta ka minu poolt tangu ja kartulit ning natuke liha ja mull oli söök muretu. Toitumine üldse paranes. Peale kuiva, kartulite ja tangu, tõi isa mulle veel ühe noore looma soolatud ja suitsetatud kintsu. See rippus siis veel tükk aega toas konksu otsas seina peal ja ma lõikasin sellest

eupi sisse ohtreasti. Kord tuli taat linna ja nägi, et ma olin palju liha ära süönud, ütles, et nii palju ei tohi liha süüa, pean kokkuhoidlikum olema. Sest saadik olingi kokkuhoidlik.

Kuid rahutu oli see elamine. Väikesed lapsed kisasid, õhtuti kogunes sinna ikka võõraid inimesi, kes lärmasid, nii et õppimisest ei tulnud midagi välja. Jutud olid neil ka toored ja nilbed.

Koolis hakkas õppimine laabuma. Hakkasin lugemispaladest aru saama, mõistsin küsimustele vastuseid kirjutada. Kogunes väike aktiivne sõnavara. Huvitav oli aga see, et tütarlapsed omandasid vene keele tunduvalt rutemini kui poisid. Tüdrukud tulid esimesse klassi ka keeleta, aga juba paari kuu pärast sädistasid nagu pääsukesed. Koolis oli ka vene rahvusest lapsi, tütarlapsed seltsisid kiiremini üksteisega ja ei hängenud keelt murda.

Olgu kuidas oli, aga kevadeks olin ma omas klassis esimeste seas. Võisin juba kooliküllastajaga, ülempreester Karp Tiisikuga, kes 1874-79 olnud preestriks Naarpsalus, siis oli aga juba Tallinnas, vene keeles juttu ajada. Ta küsis muld (muidugi vene keeles), kust ma pärit olen ja kui koolis, et maalt, küsis ta, kus ma pühapäeval olen. Ütlesin :

" Хоку в деревню

" . - "

А как же ты в

деревню ходишь

? " - "

Песком ,"

vastasin mina. - " Как это песком

! ? " " Песок

у тебя в кармане что ли

? "

Siis taipasin, et ma oleksin pidanud ütlema :

" Пешком "

ja parandasin ka (ПЕСКОМ - liivaga,

пешком -

jalgsi).

Distsipliin koolis oli hea. Kehalisi karistusi ei tarvitatud, nurka seisma pandi. Olid seal, nagu mäletan, ühe Joosep Tootsi taoline poiss Eriksen. Mis ta lahti laskis, ei mäleta, aga prl. A. Spakk andis talle paar korda vitsaga üle selja ja siis pani selle vitsa nõõpnõelaga ta selga kinni. Nii häbistatult liikus ta mõni aeg teiste hulgas. Varsti lahkus ta koolis, kasise või paluti teda lahkuda, ei tea. Pärast kuulsin, et Eriksonist oli saanud tubli meremees.

Teisel aastal (1882/83) läks elamine-olemine ja õppimine juba ladusasti. Mind pandi elama ühe sõiduvoori-mehe juurde. Ta perekonna-nime ei mäleta, aga mehe nimi oli Juhan, naise nimi Mari. Mõlemad Võnnu vallast pärit. Need olid korralikud ja usklikud inimesed. Elu oli õppimiseks väga soodne ja III klassis oli kodus vaja õppida. Elukoht oli ka koolile lähemal. Toitumine oli kehv, kuid talutav.

Õppimine kolmandas klassis edenes mul hästi, olin esimeste hulgas. Nüüd võisin juba Koluvere poiste üle naerda. Ja teadagi, kes pärast naerab, naereb paremini. Kord seisis need suured poisid seina ääres, polnud jõudnud ülesantud venekeelset luuletust pähe õppida. Piinlik oli neid kuuda. Eriti sõbraks sain ühe Haapsalu poisi Madis Pärteniga. Peale kooli lõpetamist olime temaga kirjavehetuses ligi pearkümmend aastat. M. Pärten siirdus Peterburi, õppis pealsetegijaks ja töötas sellina Peterburis, aga rändas ka mõnda Baltimaa linnu. Oli vaimsete huvidega inimene ja suur Leo Tolstoi austaja. Pärandas Eesti Kirjanduse Seltsile 800 rubla L. Tolstoi tüdru vä-

jeandmiseks eesti keeles. Surni noorelt.

Kooli lõpetamisel tegime eksami sõjaväeteenistuse kergenduse saamiseks. Eksamikomisjoni eesistujaks oli kreiskooli inspektor Mühlenkampff, liikmetena meie kooli õpetajad. Madis Pärteni ja minu tööd kratasid inspektori tähelepanu, sest meie diktaat oli vigadeta ja aritmeetika ülesanded lahendatud õieti. Pärast eksami läbimist saime vastava tunnistuse. Sõjaväeteenistust see mulle ei kergendanud, sest sõjaväkke mind ei võetud, küll oli tast aga kasu seminaristatuseks.

Kooli lõpetamisele järgneval suvel, 1863.a., toimus meie perekonnale rõõmustav sündmus : mõis ehitas talule maja. Rendikonttrahi järgi oli ta kohustatud seda tegema. Uus maja oli vanast palju ruumikam ja , mis peansi, oli korstnaga. Ei tulnud suitsu all enam küürutada ega suitsusilmi vesistada. Üks tööline raius rehealuse müüri kivi "Kingu", ma raiusin selle välja ja ta asemele WAINU". See jäi talu nimeks, sest Kingu oli pilkenimi. Kivi on praegu alles.

Olin siis kahest koolist lahkunud, aga sidemed ei katkenud kumbagagi. Kirikhärra Leopold Herschelmann ütles, et seaduse järele pean ma vallakoolis käima veel kaks aastat ühe päev nädalas, ja ma käisingi. Õppida polnud seal midagi, kuid oli lõbus : koolis sai oma teadmistega hiilata ja vallatusi teha, tee peal tüdrukuid narrida ja kiusata.

Sidemed Vene kooliga olid teist laadi. Prl. A.S. Späkk leidis, et ma peaksin edasi õppima, et minust haritud inimene saaks. Ta hakkas mulle saksa keelt õpetama, andis vastava õpiku, õpetas mind lugema ja kirjutama saksa keeles.

Õppisin kodus, aga paar-kolm korda kuus käisin linnas, ütlesin üles, mis olin õppinud, ja sain juhatusi edasiseks tööks. Peale selle andis prl. S.Špakk mulle lugemiseks venekeelseid raamatuid kooli raamatukogust. Teed linna oli 8-9 km, käisin muidugi jalgsi, otse läbi soode ja metsade. Sügisel oli tee veeline. Teele läksin hommikul, tagasi tulin õhtul. Oma õpetajalt sain isegi lõunat. Praegugi, kui ma seda kirjutan, heldub mul süda rinnus, seda head inimest mälestades. Ta saatus oli kurb : vanas eae jäi ta peaaegu pimedaks, kukkus, vigastas jala, liikus vaevu, ovakuerus 1917.a. Venemaa-le ja surmud Volga ääres küskil kloostriis nälga. Ta oli parimaid inimesi, keda ma oma eluteel olen kohanud.

Venekeelsete raamatute lugemine ei olnud kerge. Neid võis lugeda vaid õhtuti, sest päeval pidi ikka midagi tegema ja ega talukohas tööpuudust pole kunagi. Valgustus oli vilets, üks väike taitnina lamp suure tsa kohta. Isa tahtis, et ma tõlgiksin, mis ma loen, ja kui tõlkisin, siis leidis ta, et need on puht ilmalikud raamatud ja neid ei maksa lugeda. Seda nadõliski. Isa tahtis, et õpetaksin vennale vene keelt, aga see asi ei tahtnud kuidagi laabuda. Vend Jaan käis vallkoolis, õppis seal õpetaja J.Klaanmanni juures vigast vene keelt, aega oli tal vähe ja tahtmist õppida napilt, mul aga puudus tahe õpetamiseks. Mingi jõud nagu surus kurku, vene keele sõnad ei tahtnud sealt välja tulla. Kõik see tekitas tunda ja tõi.

Kevadel, suvel ja sügisel oli tööd ja tegemist küllalt. Tuli karjas käia, põllutöödest osa võtta. Aga see ei annud raha. Raha oli hädasti vaja. Raha hankimiseks korjasin kevadel metsast lilli, tegin neist kimbakesi ja käisin neid linnas müüa. Siingi aitas prl. A.Špakk kaasa, soovitas suvita-

tajaile. Marjadest korjasime maasikaid, mustikaid, vaarikaid. Neid müüsin turul. Ostjateks olid vene saksad-suvitajad. Keel oli mul kauplemiseks omast käest võtta.

Teisel talvel katsusin raamatuköitmisega natuke teenida. Olin näinud, kuidas üks Koluvere poiss Hans Haabermann raamatuid köitis. Tegin enesele köiteraami, Selga Jüri tegi pressi. Maksis terve rubla. Kõige pealt köitsin mõned oma pere raamatud, mis olid brošeeritud või olid lagunenud. Siis sain mõned raamatud ka väljastpoolt, aga kauaks seda tööd ei jätkunud, sest raamatuid oli inimestel vähe ja raha veel vähem. Tuli tööstus sulgeda.

Pril. A.Špakk püüdis mind ka ühte ja teise kohtasokutada. Kord saatis ta mind krahvi aia kärneri Jüri juurde, et see võtaks mind kärneripoisiks. Jüri ütles: "Mis ma sinuga vastu talvet tegema hakkan? (Oli septembrikuu.) Kleenuke oled sa ka. Ei see klapi."

Teine kord soovitas minu soosija mul veneusku astuda, siis saaksin ma õpetaja koha abikoolis. Sel ajal läks Läänemaal palju inimesi õigeusku ja nende lastele avati nn. "abikooli". Palk oli võimatu väike, aga siiski... See soovitus äratas minus õudust. Kuidas?! Oma usk maha salata ja võõrresse usku minna! Aga ma juudas ei ole! Ometi läksin koolide inspektori D.Mevese juurde, kes juhtus tollal Haapsalus olema. Oli pikk hall härra. Kuulnud mu soovi, mõttis ta mind uuriva pilguga ja ütles: "Meil on noori mehi vaja, mitte poisikesi. Kasvage veel ja õppige, eks siis näe!" Jälle fiasko. Õnneks!

Nõnda veeresid päevad tuhmilt, tuimelt ja tühelt. Aga korraga tuli muutus ja veel sealt kandist, kust ei tead-

nud oodata. Algas Baltimaade intensiivne venestamine. Vallavalitsustelt hakati nõudma kirjavahetust vene keeles, koolides vene keele õpetamist suuremal määral. Võnnu vallas oli kaks koolmeistrit - Juhan Reinans ja Johann Klamann. Nende vahel oli jaotatud ka vallakirjutaja töö. Neist viimane mõistis vene keelt puudulikult, esimene mitte sugugi. Ühel neist tuli lahkuda, et ruumi anda vene keele oskajale. Küsimus tuli arutusele valla volikogus 1886.aasta 24. märtsil. Vaieldusi oli palju, sest mõlemal koolmeistril oli pooldajaid ja nadolid lugupeetud mehed. Viimaks ütles Suurevälja Adu Reinansile : "Mina olen su ametisse võtnud ja jätan ka su ametisse " Sellega nõustusid ka teised volikogu liikmed. Reinans oli vallas töötanud üle kahekümne aasta. Klamann aastat neli. Üks küsimus oli lahendatud, tuli otsustada teine küsimus : keda validavabanevale kohale ? Kandidaate polnud, sest valimised polnud välja kuulutatud. Leiti, mis seal palju otsida, et oma vallas on pois Vainu Kustas, kes mõistab vene keelt, valime ta ära. Nii tehtigi. Tema üksikasju sellepärast, etmu isa oli ka valla volikogu liige ja võttis osa koosolekust. Palgaks määrata mulle 80 rubla aastas ja elamiseks valla poolt kätetud ning valgustatud tuba koolimajas.

J.Reinans vaidles minu valimise vastu, ütles, et alles leerimata poisike, õpetaja ametis ettevalmistamata, ei ole talt ei õpetajat ega vallakirjutajat. Hiljem protesteeris minu valimise vastu ka Ridala koguduse pastor Leopold Hübhelmann kirjalikult, küsides vallavalitsuselt, kas valimistel on kinni peetud ka nende ja nende seaduse paragrahvide nõuetest. Need protestid jäid tagajärjeta. Olin valitud ja pidin 1. juunil ametisse astuma.

Seda kihinat ja kahinat, mis siis küll oli, kui isa seda kodus rääkis. Ma olin kohmetanud, sest tundsin, et pole sellele tööle küllalt kohane. Pikema nõupidamise järele otsustasime, ma võtsin siis ka juba jutust osa, et ma lähen veel paariks kuuks kooli endtäiendama. Läksingi jälle prl. A.Špaki juurde ja rääkisin, kuidas lood on. Mu heategija tasandas mulle tee kooli pääsemiseks ja võimaldas mulle elamise koolimajas. Nüüd oma mõistsin juba internaadis elada. Olin 16-aastane.

Kool oli vahepeal muutunud ja kasvanud. Nüüd oli koolis kolm alalist õpetajat ja mitu tunnundajat. S.Saveljev oli koolist lahkunud ja ta asemele oli tulnud Teodor Gavrilovitš Stvolonski. Uus õpetaja oli ka Andrei Liik, kes õpetas matemaatikat. F.G.Stvolonski õpetas vene keelt ja ajalugu. Ta imponeeris meile oma teadmistega, kõneles nagu paitades kuulajaid. Minu kooliteel on F.G.Stvolonski üks sümpaatsemaid kujusid. Ma käisin teda pärast koolist lahkumist veel kaua aega külastamas. Ta lahkus koolitööst käesoleva sajandi algul ja töötas Raplas Ülemtalurahva Kohetu eesistujana. Ta ei evakueerunud Eestist, elas Haapsalus ja müüdas krahvinna Delagardie volinikuna krahviaiast ehituskrante.

Andrei Liik oli sobimatu iseloomuga inimene, tülitsetes prl. A.Špakiga ja tegi teda maha õpilaste ees. A.Špakk ei jäänud ka võlgu ja ütles A.Liigi kohta mõnegi kibeda sõna.

Kooli õppekavva oli võetud ka geomeetria ja eesti keel. Koolis püüdsin õppida kõigest jõust, teadsin ju milleks see vaja on. Erilist rõhku panin vene keelele. Käisin õpetaja F.G.Stvolonski juures kodugi ühtteist küsimas. Ta abis-

tas lahkel. Püüdsin õppida ka geomeetria, aga et teised minust kaugel ees olid, ei saanud ma sellest ainest hästi jagu. Need kuud poolteist, mis koolis käisin, olid vägagi kasulikud. Koolitöö lõppes mai keskpaiku.

Mai lõpul tegi keiser Aleksander III vend suurvürst Vladimir ringsõidu Baltimaades, muidugi venestamise poliitika huvides, külastas Haapsalut ja käis ka Vene koolis. Kas ta Kreiskoolis käis, ei tea. Kreiskoolis oli õpetus siis veelaaksakeelne, samuti Elementaarkoolis. Ma läksin ka selleks päevaks linna ja Venekooli õpilaste hulka. Olin riistetud maamoodi, kodukootud sinihalli ülikonda. See ei meeldinud prl. A.Špakile, ütles, et krahvinna ei sallivat niisugust riidetust. Krahvinnat küll seal ei olnudki, aga ta vaim valitses Haapsalut. Ometi jäin kohale. Saabuski suurvürst ühes abikaasa Maria Pavlovnaga. Laulsime : " Бомо , Царя храни !" Suurvürstile torkas silma üks õpilane, kes oli teistest enam kui peamaad pikem. Suurvürst küsis : " Что ж он великаном будет ? "

Õpetaja Stvolonski ütles : " Он и теперь уж великан "

" Vene kool oli niisugune Hugo Treffneri gümnaasiumi taoline kool, kus väikeste laste hulgas õppisid ka suured poisid; minu ajal õppis seal ka üks õpetaja Liivo, vene keele pärast. Poiss, kes suurvürstile silma torkas, oli pärit Sinalepast, ta nimi oli Krabi. Ta lõpetas pärast Kaarma õpetajate seminari ja töötas õpetajana Läänemaal. - Suurvürstinna istus toolil, ta oli mustas ülikonnas, jakk oli na meeste moodi rabattidega. Ta jutles prl. A.Špakiga, küsis, kui kaua ta on koolis töötanud j.m.s. Maria Pavlovna oli Saksa printsess, aga jäänud luteriusuliseks. ja sellepärast

oletasid venelased, et ta poegadel ei ole õigust vene troonile. Ometi kuulutas ta vanem poeg Kirill end vene keisriks 1924.a., kuigi ta troonile ei pääsenud; elas Saksamaal. ja Prantsusmaal. See oli selle aja kohta minu elus suursündmus. Olen nüüd küll teemast kõrvale kaldunud, aga võtan jälle kohe õige jutulõnga üles.

Läksin siis 1. juunil 1886.a. koolimajja, kus asus ka vallavalitsus, et ametisse astuda, sest vallakirjutaja tööd toimus ka suvel. Õpetaja J.Klaanmann kolis parajasti, laadis oma kraami vankritele. Ta oli saanud koolmeistri kohta Järvakandis. Koht oli parem kui Võnnus, tasu oli suurem ja vallakirjutaja tööd ei olnud. J.Klaanmanni oli palju inimesi saatmas, eriti usklikke. Tundsin, et minu peale vaadatakse vaenulikult, olin mina ^{ju}nende arvates Klaanmanni lahkumise põhjuseks. Aitasin valla raha üle lugeda, mis Klaanmann üle andis. Ei tulnud hästi toime. Keegi torkas: "Mõh, poisike, pole enne nii palju raha näinud!" Tõsi see ju oli, aga tõde, nagu teada, on kibe kuulda. Enesetunne oli päris rübal.

Suvel koolimajas palju tööd ei olnud. Käisin vahetevahel posti vaatamas ja kirjutasin mõne venekeelse kirja. Enamasti tegin kodu põllutööd. Päris töö algas oktoobri teisel poolel, kui lapsed kooli tulid. Siis asusin juba koolimajja oma tuppa elama, aga kottu käisin ikka toitu hankimas ja mõnikord ka söömas. Koolimajas mul majapidamist ei olnud. Mõõbliks oli särg, üks valla laud ja mõned toolid. Kapi oli küll ka, aga selles olid vallavalitsuse kantseleitarbed ja arhiiv. Kella ei olnud, aega tuli arvata intuitiivselt.

Oktoobri algul tegi J.Reinans oma igaaastase sõidu Tallinna, tõi õpilastele krihvleid ja tahvleid, vihikuid ja õpikuid, sulgi ja sulepid. Müüdas neid siis aasta läbi. Mulle tõi Jakob Johanson-Pärna "Vene-Eesti Sõna-Raamatu ja P.Loppenowe geograafia ^{atl}ase. Neist oli mulle palju kasu.

Algasin siis koolitööd 15. oktoobril 1886.a., kui olin alles 16 aastat vana. Õppeaineid ma algkooli ulatuses tundsin, aga et ainete õpetamiseks on olemas metoodika, sellest ei olnud mul aimugi. J.Reinans sellest ka ei rääkinud, ta ei andnud mulle üldse mingeid juhendeid õpetamiseks.

Ühel pühapäeval enne koolitöö algust kogus kirikhärra L.Hörschelmann pärast jumalateenistust kõik kihelkonna koolmeistrid oma kirjutustuppa ja rääkis nendega koolitööst. Mäletan, et ta soovitas erilist rõhku panna lugemisoskusele. Kõnelus toimus püstitajalu ja lühikest aega. Ma ei julgenud suudki paotada, sest teised olid auväärt habemikud, hästi riidetatud mehed ja suurte kogemustega koolitöös.

Mina õpetasin esimese õppeaasta õpilastele kõiki aineid, peale laulmise, ja II ning III aasta õpilastele vene keelt ja geograafiat. Lapsi lugema õpetada mul ei tulnud, lapsed olid juba kõik kodu lugema õppinud. Kirjutamist algasid nad koolis.

Praegu veel mäletan oma esimest aritmeetika tundi koolis. Püüdsin lastele seletada, mis on arv. Mul oli Malinini-Burenini aritmeetika õpperaamat ja see algas arvu mõiste määramisest. Mõned emad olid jäänud vaatama, mis nende lastega koolis tehakse. Üks ema ütles pärast tundi: "Oi, missugust tarkust lastele õpetatakse, minugi pea ei võta seda kinni!" Olin uhke, et teen niisuguseid asju, mil-

last vanadki inimesed aru ei saa. Aga asi paranes pea. Leidsin J.Reinansi juurest Rudolf Kallase "Mõistliku rehkendaja", hakkasin suure õhinaga lugema, see avas mul silmad, hakkasin aritmeetikat käsitlema metoodiliselt. Takistuseks oli see, et õpilastel ei olnud vastavat ülesannete kogu. Koostasid vahest ise ülesandeid või võtsin neid Jevtušeski kogumikust. - Usuõpetus koosnes piiblilugude ja katekismuse pähe õppimisest ja õpitu ülesütlemisest tannis. See toimus ettekirjutatud õpikute järgi. Vene keelt õpetasin sellesama Paul Loppenowe õpiku järgi "Vene keel küla koolis", mille järgi ma samas koolis olin tutvust teinud vene keelega. Täiendasin õpikut suuliste harjutustega, mis mul Vene koolist veel meeles olid. Joonistasin isegi vene tähestiku papile ja värvisin tähed mitmevärviliseks. Süsteemi selles erilist ei olnud, aga värvid hõlbustasid hääldamise harjutusi. Tegin tööd, kuidas mõistsin, aga suure andumusega.

Jõuluks tegime õpilastele lõulupuu ja õpilased kinkisid mulle Piibli. Muidugi J.Reinansi algatusel.

Veebruarikuus jäi J.Reinans raskesti haigeks, tal tekkis näole roos. Lamas paar nädalat voodis. Toodi isegi arst linnast, mis sel ajal oli kuulmata asi. Õpetasin üksi lapsi kaheks toas ja täitsin vallakirjutaja kohuseid. Õpilasi oli üle 60. Kuidagi tulid toime. Et kirikulauludest olin tüdinunud, siis õpetasin lastele L.Koidula laulu : "Kui päevakära aega ei andnud palvele". Orelil abiga sain laulu õpetamisega toime. Kui Reinans paranes, kooli tuli ja kuulis õpilasi seda laulu laulmas, ütles ta : "Mis laul see on ! " Ei lubanud lastel seda laulu enam laulda. Oli ta meelest

väga ilmalik. Ma kogusin koolimajja isegi vanemaid inimesi ja õpetasin neile neljapäevale laulmist. Oh seda nooruse edevust ja rumalust ! Aga kes pole noor olnud !

Olgu kuidas oli, aga koolitöö jäudis õnnelikult lõpule. Ootasime kooli katsumist kirikhärra poolt.

See toimus igal aastal aprillikuu teisel poolal ja pastor teatas pühapäeval kantelist, mil päeval ta kuhugi kooli läheb. Aasta sees ei tulitanud meid keegi. Koolikatsumise päevaks pesti koolitubade põrandaid. Seda tegid õpilased. Aeti üks suur paja täis vett tulimaks, see viidi ämbritega koolituppa ja valati põrandale. Oli põrand veega üle ujutatud, võttis üks suurem poiss luua, teine poiss astus luua peale ja nii sõitsid nad mööda tuba. Niimoodi tuli aastane mustus põrandalt lahti. Tüdrukud korjasid porise vee põrandalt ämbrisse ja valasid õue. Töö oli väga lõbus ja toimus suure kisaga. Põrandale riputati puhast liiva. Kooli katsumine võis alata.

Pastor tuli kooli juba hommiku varakult ja jäi kooli kogu päevaks, lõunatas koolmeister Reinensi juures. Lõunat valmistas valla arukam naine Sarapiku Mari, kes käis ikka varrudel ja pulmades suppi keetmas. Praeti väraket kala ja tehti muud paremat, pakuti kohvi. Mina lõunalaual ei olnud.

Õpilased küll kooli katsumiseks eriti ei valmistunud, läksid ette selle pagasiga, mis nädalvel olid kogunud. Mina valmistusin küll. Katekismusest tuupisin pähe teise käsu kõigi küsimustega ja piiblisalmidega. Seda siis käsitlesingi pastori juuresolekul. Pastor jäi kooliga rahule. Mulle ta ei ütelnud midagi, aga Reinasiile oli ta ütelnud, et ma õpetavat nagu seminarist. See oli esimene kiitus mu

koolitöö kohta.

Koolitöö oli sedakord enam-vähem õnnelikult lõppenud, aga ma olin nakatunud haigusesse, mille all kannatasin veel kaua aega : tahtsin edasi õppida. Tundsin, et ma pole õpetaja ametiks küllaldaselt ette valmistatud, et mul on teadmisi vähe ja oskusi napilt. Võimalusi edasiõppimiseks ei paistnud olevat. Ometi hakkas udusest taevast mõni täheke vilkuma.

Jaenuarikuul algul avati Rannakülas, Võnnu koolimajast umbes 4 km. eemal, õigeusu lastele abikool. Läksin ka selle kooli avamisele. Pidulikule talitusele olid tulnud Haapsalust preester Nikolai Leismann, kreisi Ülem Grõštšev, üks purjus Haapsalu Linnakooli õpetaja ja muud isikuid. Sain tuttavaks abikooli õpetajaga Ivan Proosesega. Mind koheldi sallivalt ja tähelepanelikult. Ainult purjus Linnakooli õpetaja tükis mulle etteheiteid tegema, et ma pole õigeusuline. Käisin hiljem veel I. Proosesega pool. Ta rääkis, et ta on õppinud Tartus vene õpetajate seminari ettevalmistusklassis, jutustas, et seminaris saab õppida tasuta, kroonu poolt antakse isegi õppevahendid ja süük ; riided ja pesu peavad enesel olema. Hiljem sain kuulda, et mu koolivend Gustav Omberg, kellega ühes käisin Võnnu vallakoolis ja Vene koolis, õpib Tartus seminaris. Kirjutasin talle koju ja palusin teatada, kuidas seminaris pääseda ja missuguste kuludega on seotud seminaris õppimine. Ta vastas mulle pea. Seminaris õppimise kohta kirjutas seda sama, mis ma Prooseselt olin kuulnud, sisseastumise kohta kirjutas, et see on kaunis raske, sest soovijaid on palju. G. Omberg oli peale Vene kooli lõpetanud veel kreiskooli.

Mu mõtisklused kujunesid kindlaks tahtmiseks edasi õppida. Kui ma vanematele sellest rääkisin, ütles isa, et mis sa ikka veel õpid, sa oled ju juba koolmeister, parem võta naine ja jää oma kohale. Ma olin 17 aastane. Isa soovitas mulle pruudiks koolimaja lähedalt Sarapiku talust Liisa Sarapuud. See oli minust umbes poole vanem. Ta töötas Haapsalus õmblejana ja ma teda ei tunnud. Liisa Sarapuu jäigi üksikuks ja oli üle linna kuulus õmbleja. Ma ütlesin, et Sarapiku Liisa kõlbab mulle emaks, aga mitte naiseks, ja sellega jutt katkeski...

Seal juhtus aga midagi, mis isa meelt muutis. Märtsikuu oli valla volikogu koosolek, kus võeti arutusele ka minu palve, et mulle palka kõrgendataks, kuni 100 rublani aastas. Minu soovi ei leidnud pooldamist. Üks mu sugulane ütles: "Kustas, sul on kerge tubane töö, riiete kulu väike, jätkub 80 rublast." Nii otsustagigi. See pahandas isa ja ta hakkas mu ettevõttesse suhtuma pooldavalt. Teele tekkis aga uus takistus. Isa töötas Ridala kiriku juures remonttöödel, sai jutule kohaliku pastori Leopold Hirschelmanniga ja muuseas ütles, et ma tahan astuda Tartu Õpetajate Seminari. Pastor L. Hirschelmann tundis mind koolikatsumisest. Ta laitis mu kavatsuse täiesti maha ja soovitas isale mind mitte lubada seminari panna. Seminaristid joovat ja elavat niisugust kõlvatumat elu, mis oleks noorele inimesele täiesti hukatuseks. Riiga olevat asutatud õpetajate seminar, aga noored mehed olid seal nii hukka läinud, et seminar viidud ära Kuramaale ühte väikesse linna Goldingeni. Isa oli usklik inimene, uskus pastori juttu ja minu pürgimusi ta väga ei pooldanudki. Horisondile tekkis tume pilv,

mis ahavardas mu kavatsused nurja ajada . Läksin Haapsallu G.Ombergi juurde, kes elas koolivaheajal seal oma vanemate juures, ja küsisin, kuidas lood seminaritide käitumisega on. Ta seletas, et seminaristid elavad internaadis range valve all korralikku elu, joomist ei ole, kuigi mõni joob linnas käies vahest pudeli õlut, siis on see üksiknähtus ja mitte sallitav. Need teated rahustasid isa. Valmistusin eksamiteks, tegin kodus põllutööd ja täitsin vallakirjutaja kohuseid.

Vastuvõttueksamid toimusid Tartus augustikuu lõpu-
poole . Läksin pastor Hörshelmannilt ristimistõtte saama ja palusin anda ka tõendi oma õppetöö kohta Võnnu valla-
koolis. Ta andis mõlemad, tõendi isegi kaunis kiitva,
neid ulatades ütles ta : "Teie astute vene seminari,
hoidke, et Teie valeteele ei sattu. See on ükskõik, kes
teile õpetab rehkendust, aga kes õpetab ajalugu, ei ole
mitte ükskõik." Täna sin juhatus eest ja läksin oma rada.

Igake juhuks kindlustasin endale koha Võnnu koolis :
leidsin endale asetäitja esialgu eksami ajaks eeldusega,
et just ta saabki minu koha, kui ma seminari pääsen.
See oli minu koolivend Gustav Junter (hiljem Günther) .
Kolilast Jaani talust Ridala kiriku lähedalt. Õppisime
temaga ühes Venekoolis 1886. aastal. E. Junter töötas
Võnnu vallas paar aastat, läks siis Linaleppa vallakir-
jutajaks ja pärast töötas sellena ka Hiiumaal pikemat
aega.

Suvi oli 1887. aastal väga põuane, augustikuu tei-
sel poolel olid kartulid veel väiksed nagu pähklid. Ema

keetis mulle lahkumiseks ~~situ~~ki neistputru - see oli
sitke nagu kitt. Meie küla mehed vedasid sel ajal Sakust
õlut Haapsallu. Rahateenimise otstarbel muidugi. Isal oli
just Sakku minek käsil ja viis mind Keilasse. Sealtsõit-
sin Tallinna ja siis edasi Tartu. Olid palavad päevad.
Mul oli sinihalli riidega kaetud lambanahkne kraega kasu-
kas seljas. Igaks juhuks talveks kaasa võetud. Kee mind
nägi, see naeris. Eksamil tuli ka mu koolivend Vene koo-
list Johannes Vessart. Ta oli peale Vene kooli lõpetanud
ka kreiskooli. Meile juhiks oli G. Omberg ka varem Tartu
sõitnud. Esimese õõ magasime kuskil kõrtsitoas, siis leid-
sime ulualuse Meltsi veskis.

Eksameile oli ilmunud umbes sada noormeest, stipen-
diume oli 20. Enamik püüdis saada stipendiumi, mõned olid
nõus õppima ka omal kulul. Eksamid keetsid kolm või neli
päeva. Eksamineeriti vene keeles, aritmeetikas, vene aja-
loos ja geograafias. Viimase eksamipäeva õhtul käisin
veel linna vaatamas, võtsin Toomkiriku varemeilt kivikillu-
kese - mälestuseks.

Järgmisel päeval teatati eksamite tulemustest :
olin vastu võetud esimesse klassi stipendiaadina, J. Ves-
sart pääses ettevalmistusklassi. Sealts ta kaugemale ei
jõudnudki, lahkus seminarist ja töötas vallakirjutajana,
oli andekas joonestaja.

Kohe kirjutasin vanematele, et jään Tartu, ja Võnnu
Vallavalitsusele, et lahkun kohalt.

Seminari elu-olu ma kirjeldama ei hakka, selle kohta
on ilmunud 528-leheküljeline raamat "Tartu Õpetajate Semi-
nar 1828-1928", kus pikalt ja laialt on kirjutatud semi-

naristide elust ja tööst ning tooled seminari kursuse lõpetanute elulood. See raamat ilmus seminari 100-aastase juubeli puhul. See juubel oli õieti kunstlikult venitatud saja-aastaseks, sest see auväärt iga oli saavutatud kolme iseseisva seminari liitmise teel : 1928. asutati Tartus saksakeelne seminar (I) ja 1878. aastal venekeelne seminar, mis nimetati Tartu II Õpetajate Seminariks. Esimene seminar suleti 1889. aastal, ta nimi ja õppevahendid anti üle II seminarile, üle tulid ka mõned kasvandikud. II seminar lõpetas oma tegevuse 1917. aastal ja ta baasil loodi eestikeelne Tartu Õpetajate Seminar. Neist kolmest seminarist saadigi saja-aastane seminar. Raamatut läbib punase niidina oletus, et Tartu II Õpetajate Seminar asutati ja ta töötas eestlaste veneestamise sihis, aga kasvandikud võitlesid veneestamise vastu ja oma rahvuse säilitamise eest nagu lõvid. Nii veneestamise kui ka selle vastu võitlemise suhtes on raamatus liialdusi. Oma kogemustest võin ütelda, et alles seminaris ma muutusin eestlaseks. Sain teada, et eesti keelel on olemas grammatika, et on olemas "Kalevipoeg" ja Lydia Koidula laulud.

Uhkusetunne valdas mind, kui lugesin "Üliõpilaslehest" Villem Reimani artikli "Kullakaevajad", kus kaaskiskuvalt seletati, et eestlastel on väärtuslik ja rikas rahvaluule tagavara. Kui J. Hurt avaldas üleskutse rahvaluule kogumiseks, otsustasin minagi talle seda vara koguda ja kogusingi. Rahvaluulet saatsid mõned minu klassikaaslastesed juba seminarist. Õhinal lugesime Anna Haava luuletusi, mis hakkasid ilmuma "Postimehes". Ühe sõnaga, vene seminaris kujunes mul veendumus, et "eestlane olen ja eestlaseks jään.

kuni siin elan ja hauda ma lään." Ja sedaolen olnudki oma eluaja.

Venestamise tendentsse vene seminari muidugi taotles ja see avaldus mitmeti. Kasvandikud pidid enda vahel kõnelda vene keelt, eesti keele kõnlemise eest karistati. Uusõpetaja preester Rahmanin selatas seminari aastapäeval 25. märtsil 1890. aastal aktuse kõnes, et õigeusulised on need lapsed, kes miimsel kontupäeval seisavad Issanda parimal käel ja lähivad igavesse ellu, muu-usulised on aga sikkud, kes seisavad pahemal käel ja saadetakse hukatusse. Üks suuremaid venestajaid oli vene keele õpetaja Ivan Satalov, ta õpetas ka vene ajalugu. Ülistas venelust igal võimalikul ja võimalul juhul, solvas eestlaste rahvustunnet. Siis meenus mulle pastor L.Hirschelmanni hoiatus. Vene keelt õpetas ta hästi, kuid oli laisk mees, ei viitsinud parandada õpilaste kirjandeid ja seepärast ei lasknud neidka teha. Õpetus seminaris oli üldse väga teoreetiline ja raamatuline. Aga sõbrane oli tollal õpetamine teistegi õppeasutustes. Seminari elust ei ole mul säilinud häid mälestusi : toitlustamine oli kehv, kasvavale organismile mitte küllaldane, kuigi süük oli mitmekesisem kui vanematelkodus. Kasvandikkude suhtlemine omavahel oli toore, sagedasti ebasõbralik, ironiseerimist, solvamist esines alati. Kõs oli jõukas või andekas, see suhtus teistesse upsakalt. Aga nooruslik optimism ja idealistlik maailmavaade aitasid üle ebamugavustest ja tegid elu talutavaks.

Olen seminarile tänulik, sest see oli minule a i . . .
n u k e tee haridusele. Ilma õppimiseta seminaris oleks

ma jäänud koolmeistriks-käsitööliseks. Arvan, et sellekski ei oleks ma kauemaks jäänud...

Seminarist lahkudes tänasin ma direktorit F.J.Tihomirovit saadud hariduse ja kasvatusse eest. Kui minu kaasõpilased oleksid seda kuulnud, oleksid nad minu teo muidugi hukka mõistnud, kuid minu tänu tuli puhtast südamest ja oli siiras, sest seminar võimaldas mul saada haritud inimeseks.

Lõpetanud seminari, asusin jälle vanemate juurde ja tegin põllutööd. Ühtlasi saatsin ühte ja teist kohta kirjasid kohakuulamise otstarbel. Vastused sain eitavad või ei tulnudki vastust. Seminari uasõpetaja W.Frantzen kirjutas mulle mitu kirja koha asjus, aga needki katsed läksid luhta. Viimaks augustikuu lõpupoole sain Varnja kooli juhatajalt ettepaneku tulla sinna õpetajaks. Oli vist kihalekonakool. Teatasin koolijuhatajale, et olen nõus ja ütlesin, et minu sõnale võib ta kindel olla. Kui valmistusin Varnjasse minema, sain seminari direktorilt telegrammi, et Riia Õpekonna Kuraator on mind määranud õpetajaks Viljandi linnakooli. Kirjutasin Varnja, et ma sinna tulla ei saa, kuigi olin andnud sõna, ja hakkasin valmistuma sõiduks Viljandi. Õieti valmistuda polnud midagi: oli mul üksainus ülikond, kodukootud, kuid õnneks must, punaste ja kollaste sädemetega, kodukootud hallikas palitu. Kompas panin ühe vahetuse pesu ja oligi kõik. Isa viis mind hobusega Keila (80 km), sealt sõitsin raudteega Tallinna, kus õubisin oma koolivenna Jakob Stokholmi juures, kes oli koha saanud M.Luteri kasvatusmajas. Järgmisel päeval sõitsin raudteega Jõgeva ja sealt hakkasin Viljandi minema jalga.

Käia oli umbes 80 km. Oli väga vihmane sügis, tee oli väga porine. Esimesel päeval käisin ära 30 km. Üübisin Põltsamaal kõrtsis. Teisel päeval asusin teele juba varakult. Kolga-Jaanis palusin ühes talus süüa. Anti raha eest. Päriski ääriveeri mööda, kes olen, kust kuhu lähen, mis tarvis rändan. Vastasin ebamääraselt, et rändan koha pärast. Jäädi rahule. Pikk tee oli Käia, umbes 50 km. Viljandi ei hakka ega hakka paistma. Väsimus ja nälga pigistavad. Läksin ühte tellu, palusin, kas ei saaks hobust Viljandi sõiduks. Leppisime ühele rublale, oli sõita umbes kilomeetrit viis. Küüdises viis mu Soku trahteri ukse ette ja sõitis tagasi. Trahteris sain ühe toa magamiseks. Söin pisut ja heitsin puhkama. Kaasa võtta kodunt oli kümnekond rubla, selle raha olin ise teeninud : valmistasin ühe mõisavalitseja poega Raudteekooli astumiseks.

Järgmisel hommikul puhastasin end teeperist ja läksin oma kooli otsima. Jõudsin koolimajja parajasti vahetunnil. Õu oli punapõskseid poisse täis. Nad juhatasid mind inspektori juurde kooli seali. See oli ühtlasi ka õpetajate toaks ja kantseleiks. Seal olid inspektor Nikolai Kirillovitš Venger ning õpetajad Nikolai Nikolajevitš Bogajevski ja Gottfried Georgievitš Zuke. Mind võeti lahkesti vastu ja seletati, et olen määratud üheks aastaks õpetaja abi ajutiseks kohustetäitjaks, arvates 1. septembrist 1890, palka saan 300 rubla ja korteriraha 75 rubla aastas. Teiseks samasuguseks õpetaja abiks oli määratud Georgi Kõrtamik, kes oli juba viie aasta eest lõpetanud Tartu õpetajate Seminari ja juba viis aastat töötanud Võrumaal Mõnistes õpetajana-salmilauljana õigeusu kihelkonnakoolis.

G.Kõrtsmik ei olnud veel kohale jõudnud, ta oli eksamil Peterburi Õpetajate Instituuti, kuid see tal ei õnnestunud. Mind oli määratud I klassi ülema jao õpetajaks kui andekamat, G.Kõrtsmik alama jao õpetajaks. See atestatsioon oli pärit muidugi seminarist. Viljandi linnakooli oli 3-klassiline, igas klassis 2 jagu, kursus kestis siis kuus aastat. Sinna tuli palju õpilasi kihelkonnakoolidest, kes astusid II klassi ja õppisid siis linnakoolis 3-4 aastat.

Inspektor N.Venger oli preestri poeg, hariduse saanud Riia Vaimulikus Seminaris, rahvuselt vist eestlane, aga pidas end venelaseks. Õpetaja N.Bogajevski oli ukrainlane, aadel, lõpetanud sõjaväe gümnaasiumi. Õpetaja G.Zulke sakslane, lõpetanud gümnaasiumi Riias. Kõik kolm olid kreiskooli õpetaja kutse omandanud eksami teel. 1893. aastal määrati veel õpetajaks ukrainlane Moisei Petroviš Haustov, kes oli lõpetanud Gluhovi Õpetajate Instituudi.

Peale eespool nimetatute töötasid koolis veel järgmised isikud : A. von Styck, sündinud pime, aga lõpetanud gümnaasiumi ja õppinud ülikoolis teoloogiat; ta õpetas usuõpetust saksa keeles. Pastor Landesen õpetas usuõpetust eestlastele, preester J.Rajevski usuõpetaja õigeusuulistele ja L.Liimoksen õpetas laulmist.

Oma teadmistelt ja võimetelt oli esikohal N.N.Bogajevski. Tema mõju minu intellekti arenemisele ja maailma-vaate kujunemisele oli suur.

Esielgu oli mul Viljandis raskusi nii koolitöös kui ka elamises, aga see paranes aasta-aastalt. Sellest kavatsen rääkida edaspidi oma mälestuste kolmandas jaos : "Minu tööst ja tegevusest".

Meid G.Kõrtsmiku a kimmitati ikka üheks aastaks ja nii viie aasta vältel. Ma õpetasin juba kõrgemates klassides, aga olin ikka õpetaja abi ajutine k.t. ja ilma kindluseta tulevikus.

1893. aasta kevadel külastas Viljandi Linnakooli Tallinna Rahvakoolide direktor N.G.Blagoვეščenski, kellele allusid ka Saaremaa ja Pärnu ning Viljandimaakonna koolid. Temaga ühes oli ka viimaste maakondade rahvakoolide inspektor A.Erikson. N.Blagoვეščenski oli väga joviaalne härra. (A.Erikson oli aga ühe igavene iriseja.) Revideerimisel ütles ta: "Kutsuge paremad õpilased välja!" Erilist rõhku pani ta vene keele oskusele. Noh, mu õpilased püüdsid ka kõigest vhest. Direktor jäi nende vastustega ja kogu kooliga väga rahule. Direktori Viljandist lahkumisel korraldasime vanahärrale torede eide Klinkes juures postijaamas. Kõrge ülemus oli nii heas tujus, et embas ja suudles meid kõiki enne postitõlga astumist. Kooliinspektor säras rõõmust. Aga sellega lugu veel ei lõppenud.

Juulikuus ühel laupäeva õhtupoolikul olime sõprus tšüd lõpetamas, tegime saada. (Kooli vahetajal igal suvel aitasin vanemaid põllutööd teha.) Ma olin saad otsas. Meie juurde tuli Võrma koolmeister J.Kets, tõi mulle kirja. (Post toodi koolimejja.) Kiri oli Tallinna Rahvakoolide Direktorilt 16. juunist 1893 nr. 1060, milles Direktor teatas, et ta esilduse puhul on Riia õpekonna Kureator kirjaga 16. juunist 1893 nr.4105 teinud talle ülesandeks avaldada mulle Tema Ekstelsentsi nimel heakskiitu minu hoolsuse ja mu õpilaste edu eest. (Kiri on mul praegugi alles.) Ka sellegagi lugu veel ei lõppenud. Kui Viljandi jõudsin, teatas inspektor N.Venger, et mulle on määratud autasuks mu hoolsa töö eest 75 rubla kooli erisummadest. Rõõm oli muidugi suur, see oli teretulnud lisa mu napile palgale ja veel sõbrasel austaval kujul.

[Edu on positiivne nähtus, aga võib mõjuda ka negatiivselt. Võib ajendada ja tiivustada tööle, kuid võib ahvatleda ka enda ülehindamisole. Minuga juhtus nii seda kui teist. Näinud, et mul on töös edu, tekkis mul mõte omandada linnakooli õpetaja kutse eksternina eksamiteel Peterburi Õpetajate Instituudi juures. Kõlleegid N.Bogajevski ja M.Haustov olid nõus mind juhtima ja abistama. Asusin raamatute kallele. Esiolgu panin suuremat rõhku vene keelele ja kirjandusele ning ajaloolis. Peale õpikute lugemist suuremaid teoseid neilt aladelt. Koolil oli hea raamatukogu. Vähem tegelesin matemaatika ja loodusteadusega. Ega saanud ju õppida süstemaatiliselt ja alati, oli teha igapäevane koolitöö ja tegeleda muude asjadega. Ometi jõudsin 1894.aasta detsembriks niikaugele, et mu juhendajad arvasid, et võiksin eksamile minna. Sõitsingi detsembri algul Peterburi rahvakoolide direktori poolt head soovitusel ja N.Bogajevski soovituskirja Instituudi õpetajale Karl Zirulile kaasas.

Esimaseks eksamiks oli kirjand vene keeles. Kirjutasin teemaks : " Борис Годунов по ПУШКИНУ ". See õnnestus. Õpetaja Juri Jurjevitš Tsvetkovski ütles, et töö ei ole halb. Järgmine oli kirjalik matemaatika. Seal jäin toppama... Lõin kõhklema oma võimetes. Vene keele õpetaja J.Tsvetkovski soovitas eksameid jätkata. Arutasime seda küsimust ühe läti õpetaja Stakiga, kellega elasime ühes toas ja kes ka kavatses neid eksameid teha. Tulime otsusele, et nii palju eksameid ja veel hästi raskeid, on võimatu sooritada lühikese ajaga. See ühelt poolt. Teiselt poolt, nähes ja kuuldes Instituudi elu ja õppimise võimalusi, tekkis mul mõte astuda instituuti õppima kolmeks aastaks. Instituudi direktor Karl

Saint-Hilaire ei pooldanud seda mõtet, sest selle teostamine ei olevat kindel, instituuti pääsevat võistluseksamiga ja konkurents olla suur. Vaetamata võimalikule äpardumisele jäin oma mõttele kindlaks, katkestasin eksamid ja sõitsin vanemate juurde.

Kodus valmistas teade mu äpardusest suurt pettumust, sest nad olid lootnud, et sooritan suure eksami, saan parema koha ja võin neid rohkem abistada, aga nüüd - ei midagi. Kui veel rääkisin, et tahan astuda instituuti, tekitas see nõrdimust. Kuulsin läbi seina, kuidas nad arutasid seda küsimust. Isa ütles: "See ju lubamatu asi - kolm aastat ilma palgata, aga aga see inimene lase ennast murda!"

Mis mind murda oligi, olin juba murtud, julgus haikas kaduma ja julgustajat polnud. Uuel aastal sõitsin Viljandi hobusega. Tee oli raske, 150 versta talvel sõita taluhobusega, kes enamasti käis sammul, harva sõrkis. Isa tõi mind Vändrani, sealt palkasin uue hobuse. Viljandi jõudsin külmast purretud ja rusutud meelolus. Vastuvõtt kolleegide poolt polnud kuigi lahke. Neil olnud raskusi minu asendamisega, olnud revisjon, mis pole läinud ladusasti. Minu kiri, mis ma neile Peterburist saatsin, kus oli öeldud, et ma otsustasin astuda sõharüüesammul, mis paneb neid käsi laiutama, oli tekitanud arusaamatust ja ärevust. Ütlesid, et niimoodi ei kirjutata. Nad olid mõtelnud, ei tea mis.

Sain veel teada, et järgmiseks õppeaastaks (1895/96) kahte õpetaja abi k.t. ei kinnitata, sest olevat juba küllalt instituudi haridusega õppejõude saada, ja ühel meist, kes mul vbi G.Körtemikul, tuleb koolist lahkuda. Lahkuma pidin midagi

mina, sest G.Kõrtsmik oli vanem ja õigeusuline. Oli venestamise aeg ja usk kaalus palju.

Lisaks vaimsele depressioonile haigestusid veel silmad (trahhoom), ravimine oli raske ja pikaldane, takistas koolitööd. Algasid ahastusepäevad, milliseid ma enne ega pärast pole läbi elanud. Aga jagu neist sain, kevadepoolle hakkasin toibuma ja jäin oma otsusele kindlaks. Suveks vanemate juurde ei sõitnud, jäin Viljandi, elasin ühes klassis (kokkukhoiaks) ja taupisin õpikuid sisseastumise eksamiks.

Teine õpetaja-abi k.t. G.Kõrtsmik, kellega viis aastat olime ühes töötanud ja ühes elanud, komandeeriti kooli poolt suveks Peterburi Õpetajate Instituuti käsitöö kursustele. Enne ta lahkumist jagasime meie ühise varanduse pooleks : G.Kõrtsmik sai voodi, ma sain teenasina, samuti muud pudi-padi. Mul oli kogutud hoiukassasse ligi nelisada rubla. Võtsin selle välja, ostsin noorimale õele Leenale, kes oli Haapsalus õmblemist õppinud, õmblusmasina. Kutsusin venna endale järele. Suvel oli mõnus sõita.

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsis olin olnud neli aastat juhatuse liige, sekretäri abi. Seltsi esimeheks oli Väidu mõisa omanik Victor von Helmersen. Ta lihtsalt korraldas seltsi koosoleku oma mõisas ja kostitas seltsi liikmeid õlle ja vorstiga. Laus pöördus ta minu poole ja tänas mind töö eest, mis ma seltsis olin teinud. Oli teada, et ma lahkun.

Kodus andsin isale 150 rubla, et tal oleks igal aastal toetust rendi maksmiseks 50 rubla, enesele jätsin 150 rubla, ka iga aasta jaoks 50 rubla, ülejäänud raha andsin emale ja õdedele. Minu arvestused, et 50 rublast aastas jätkub igale ja mulle, osutusid ekslikuks, aga sellest hiljem.

Nii siis sõitsin Peterburi eksamile. Isa tõi mind hobusega Keila (75 versta). Teel ütles isa : "See on niisugune ettevõtte, et selle eest ei või Jumalatki paluda." Peterburi Õpetajate Instituudis oli kolm stipendiumi Riia õpperingkonnast pärinevatele kasvandikele, igal kursusel üks. Stipendiaat elas internaadis tasuta, sai kroonult peale prii ülespidamise tasuta riided, pesu, jalatsid ja kõik muu, mis elamiseks vajalik, isegi prii sauna piletid. Niisugusele stipendiumile ma pretendeerisingi. Instituudis, kus direktoriks oli selle asutamisest alates 1872. aastal tuntud loodusteadlane Karl Saint-Hilaire, oli kujunenud nagu traditsiooniks anda stipendium ühel aastal eestlasele, teisel aastal lätlasele. 1895. aastal oli kord eestlase käes. Enne seda olid kaks aastat järjest stipendiumi saanud lätlased. Oli lootust, ehk antakse stipendium eestlasele.

Riia õpperingkonnast oli eksamil 20 meest, neist 12 lätlast ja 8 eestlast, kõik nad taotlesid stipendiumi, seda üht. Esimene eksam oli diktaat vene keeles, mingisugune Moskva kirjeldus, siis kirjand, mille teemaks anti " УТОЛЕННИК - ПУШКИНА." Õnneks teadsin ma seda luuletust peast. Ette seda ei loetud, öeldi vaid pealkiri. Kontroll kirjandi ajal ei olnud range. Üks lätlastest jutustas teistele sisu läti keeles. Kirjutada võis nii, nagu keegi tahtis ja mõistis, kas sisu ümber-jutustuse või arutada. Ma kirjutasin viimase. Muud eksamid olid suulised. Katse oli ka joonistamises - kopeerida mingisugune ornament. Usuõpetuses ja laulmises eksami ei olnud.

Kogu aeg oli mul ikka lootus võidule, ainult lõpupoole tekkis kahtlus. Tekkis tugev võistleja - Johannes Liliental.

Ta oli pärit Tallinnast, kevadel lõpetanud linnakooli, kõik koolitarkus oli tal veel selge, varistas nagu nootide järgi.

Olid eksamid lõppenud, koguti eksaminandid instituudi saali ja direktor teatas, kes olid eksamid sooritanud. Nende hulgas oli neli eestlast, aga mitte ühtegi lätlast. Eestlased olid : Johannes Liliental, Gustav Ollik, Julius Simtmann ja Heinrich Tomp. Minult küsis direktor, kas ma ei võiks õppida instituudis omal kulul. Ma ütlesin, et selleks ei ole miskisugust võimalust. Direktor läks õpetajatappa, tuli mõne aja pärast saali tagasi, ja teatas, et ma olen instituuti vastu võetud stipendiaadina. Johannes Lilientalile, kes oli kõigest 16-aastane, soovitati üheks aastaks koju sõita, leeris üra kähja ja tulla uuesti järgmisel aastal. Nii ta tegigi. Sai stipendiumi 1896. aastal, lõpetas instituudi kursuse 1899. aastal, aga enne lõpueksame leiti tal veres tuberkuloosibatsille ja võimaldati tal kursuse lõpetada kiiremas korras. Suve veetis ta Volga taga kumõseil, siis käis välismaal ravimas, pisut nagu paranes, oli mõne kuu Paides linnakoolis õpetajaks, tuli isa juurde Tallinna, heitis voodi ja sealt ta enam ei tõusnud. Nii lõppes selle andeka noormehe elu. Julius Simtmann ja Heinrich Tomp hakkasid instituudis õppima omal kulul. Viimane lõpetas instituudi ühes minuga, oli mõni aasta Haapsalus linnakoolis õpetajaks, lahkus sealt suure skandaaliga ja siirdus käsitöö õpetajaks Omski õpetajate seminaris. Tal oli annet käsitööks. 1917. aastal pöördus ta Eesti, kuid haigestus teel tüüfusesse ja suri jõudmata tagasi kodumaale. Julius Simtmann lahkus instituudi teisalt kursuselt ainelistel põhjustel. Jäi elama Peterburi, alguses nägi palju häda ja viletsust, nälgis. Sai viimaks II reaalkoolis klassijuhataja abi koha. Lõpetas

reaalkooli kursuse eksternina, astus Peterburi Polütehnilise Instituuti ja lõpetas selle kursuse ehitusinsenerina.

Julius Simtmann oli andekas ja mitmeti originaalne isik. Teda huvitas atleetika. Juba instituudis olles liikus ta atleetide ringkonnas. Tal olid kõige tugevamad sõrmed, keegi ei jõudnud neid sirgeks tõmmata. Mõnikord võttis mind ka kaasa dr. Krassovski juurde, kes elas Nevski prospektil ja kelle juurde kogunesid atleedid. Seal nägin ma esimest korda Georg Lurichit, rahvusvaheliselt tuntud eesti jõumeest. - L. Simtmann esutas pärast Polütehnilise Instituudi lõpetamist mingisugused ettevõtted metsatööstuse alal Peterburi lähedal, oli jõukas mees. Kaotas kõik oma varanduse 1917. aastal, tuli Eestisse, tegutses siin ehituse alal. Muuseas võttis osa Kehra tselluloosi vabriku ehitamisest. Oli tuntud Simtmann Vambola nime all. Talve läbi käis palja peaga, pintsakus, käis igapäev Pirital jääangus suplemas, aga suri siiski varakult - külmetuse tagajärjel.

Olen kaldunud teemast pisut kõrvale, katsun eksimust nüüd parandada.

Kohe pärast eksami tulemuste teatamist kutsus direktor uusi kasvandikke instituudi söögisaali, kus meid kostutati traditsioonilise pirukaga ja siis lasti kaheks päevaks vabaks. Õbbisin ühe ja teise koolivenna juures : Ühe 88 David Saarva juures, kes Eesti Vabariigis oli välisministri abiks, teise 88 August Jansoni juures, kes oli Eestis esimene tööstus-kaubandusminister. Aitasin kaaseksaminati J. Kohalpit asju ajada, kes tahtis pealinnast ühte-teist osata. Talle meeldis väga üks kasukas Gostinõi Dvoris, aga tal ei olnud nii palju raha, et seda osta, hakkas ta minult laenu manguma; ei tahtnud anda eest minu ressursid olid ju napid, aga ta käis nii

kangesti peale, et ma ei jõudnud vastu panna ja ta ütles, et tal raha kodus on ja saadab mulle koha ära, kui koju jõuab. Et ta seda oma sõnaga kinnitas ja mu koolivend oli Tartu seminarist, laenasin talle kümme rubla ja jäin tasumist ootama. Ootan kuu, ei midagi ; saatsin kirja, vastust ei tule, saatsin lahtise kaardi, kus tegin talle kibedaid etteheiteid, et ta sõna ei pea ja mind hätta jätab. Rasus võla alles 1896. aasta detsembrikuus. Tuli raha ja ütles ka sõimukiri, et ma olla teda oma kaardiga ümberkaudsete inimeste silmis häbistanud. Ma ei ole teda omas elus enam näinud, kuulsin vaid, et ta oli läinud õigeusku ja õppinud siis Vilno õpetajate instituudis.

Vahopeal juhtus midagi rõõmustavat. Nii pea kui olin instituuti vastu võetud, teatasin sellest koha oma soosijale Tallinna rahvakoolide direktorile. Nikolai Blagoveštšenkile ja mõne nädala pärast sain Viljandi linnakooli inspektorilt N. Vengerilt kirja, et rahvakoolide direktor on mulle määranud toetuseks sada rubla kooli erisummadest. Raha sain ühes kirjaga kätte, rõõm oli muidugi suur. See kindlustas mu õppimist. Täna-sin kirjalikult nii raha määrajat kui ka saatjat.

Õppimisest ja elamisest instituudis on mul väga head mälestused. Seal võis õppida ja areneda. Instituudil oli suur raamatukogu kõigilt aladelt, kuid ainult venekeelsed teosed. Raamatuid anti igal pühapäeval piiramatu arvul. Peale ametliku raamatukogu oli kasvandikel veel salajane raamatukogu, mis sisaldas nende enda kulul ostetud keelatud kirjandust. Viimasel kursusel olin selle raamatukogu hoidja. Oli rikkalik muuseum. Toideti korralikult, neli korda päevas. Kasvandikud olid üksteise vastu viisakad ja sõbralikud. Olid ju enamik neist juba õpetajad olnud. Meie lonnus oli 22 lõpetajat ja neist ainult

kuus olid linnakoolist tulnud, mitte õpetajad.

Õppejõududest olid mitmed silmapaistvad, alates direktorist Karl Saint-Hilaire'ist. Ta oli venestunud prantslane kuulsast prantsuse loodusteadlaste suguvõsast, ka Venemaal tuntud loodusteadlane, laialt levinud zooloogiaõpiku autor, A.Brehmi "Loomade elu" tõlkija ja mitmete teaduslike seltside liige. Riigiteenistuses oli tõusnud salanõunikuks. Ta poeg oli Tartu ülikoolis zooloogia-professor. Ta oli minu ajal juba vana ja haiglane, puudus sagedasti töölt, kuid tema poolt kahekümneviie aasta jooksul loodud humaanne ja liberaalne õhkkond püsis instituudis edasi. Toon sellest mentaliteedist ühe näite. Olnud usuõpetuse eksam. Eksamile tulnud ka üks munk Aleksander Nevski kloostrist kuulama, kui tugevad on tulevased õpetajad õiges usus. Eksamineeris preester Pesotski, assistendiks olnud ajaloo õpetaja William Berenstamm, direktor kuulanud ka pealt. Kui munk oli kuulnud, et ajaloo õpetaja on luteriusuline, pöördunud ta direktori poole nõrduvalt: "Keda Teie määrate assistendiks õigusu eksamile ! ? " Direktor vastanud rahulikult : "Mu Jumal, ma olen ju ise katoliiklane."

Õpetajaist kõige tublim oli matemaatika õpetaja Vassili Ivanovitš Sollertinski. Oma töös oli ta täpne, nõudmistes ran-ge. Ta loengud olid selged, lühised, loogilised, oma ainet ta tundis ja armastas. Oma loengud kirjutas ta üles ja andis meile kopeerimiseks. Kõhkirigi oli tal ilus ja selge. Peale ametliku kursuse luges ta meile vabatahtliku aineana analüütilist geomeetriat õhtuti, kui ta oli dežuuris. Iga päev oli üks õpetaja valvel, ööbis instituudis selleks määratud toas kasvendi-ke magamistoas kõrval. V.V.Sollertinskit õpilased austasid ja

armastasid ta põhjalike teadmiste, õiglase ja siira iseloomu pärast. Oli hiljem Gatšina õpetajate seminari direktoriks. Kirajutas teravat kriitikat matemaatika õpikute kohta.

Vene keele õpetajaid oli kolm. I. Smirnov luges vanimast kirjandusest, oli tavaline õpetaja heasüdamlik inimene. Jüri Jurjevitš Tsortkovski oli hea oraator, suurepärase deklamaator, õpetas grammatikat ja uuemat vene kirjadust. Ta oli veel Kindralstaabi akadeemia professor, tööga väga koormatud ja sellepärast ta meil rohkem improviseeris, kui süstemaatiliselt õpetas, oma tunde ta nähtavasti ette ei valmistanud. Me tihti palusime teda lugeda meile Štšedrini muinasjutte, ta nõustus sellega kergesti ja luges meisterlikult. Oli päris nauding teda kuulata. Professor Sljapkin luges venemast kirjandusest, laskus sagedasti vene ajaloo sündmuste arutelusse, avaldades liberaalseid mõtteid. Oli kasvandike suur lemmik. Vene keele õpetamises oli see puudus, et ükski õpetaja ei pannud meid kirjatöid tegema, mis oleksid meie teadmisi süvendanud. Meie teadmised jäid pealiskaudsiks.

Ajaloo õpetaja William Ludvigovitš Borenštamm oma ainet tundis, käsitles seda liberaalselt, ilma tendentsita, tihti kerge huumoriga, vürtsitades oma loengut tervemeelsete märkustega. Oli avameelne ja heatahtlik inimene. Kasvandikud armastasid teda. Minusse suhtus ta väga soosivalt. Olime kirjavahetuses pärast instituudi lõpetamist. Enese kohta oli ta ütelnud, et ta olla jaudi päritolu. Ta lahkus instituudist möödunud sajandi lõpul ja asus elama Ukrainasse.

Loodusteadust ja füüsikat õpetas Jakov Nikolajevitš Naumov. Ta ettekanded olid unised ja igavad. Praktilisi töid tegime vaid botaanikas. Oli viriseja ja norija. Kas-

vandikud teda ei sallinud. Kui ta 1897. aastal pühitses oma 25aastast teenistuse juubelit, otsustasid kasvandikud teda mitte tervitada, kutsusid direktori saali ja teatasid talle oma otsuse. Direktor ärritus tugevasti, ei olnud tige, rohkem tusane, ütles, et nii ei või käituda, see oleks ülekohtus inimese vastu, kes 25 aastat töötanud koolipölliul.

Direktor tõi õpetaja Naumovi saali ja kasvandik Komarov vuristas mõnesõnalise tervituse. Oli väga piinlik. Päeval tuli J. Maurov meile tundi II klassis, tänas meid südamlike tervituste eest ja soovis, et meie sama rõõmsalt oma juubelit võiksime pühitseda. Mul oli häbi, ei teadnud kuhu vaadata. See poisikeselik temp mulle üldse ei meeldinud. See oli nii vene temperamendi kohane. Samal aastal lahkus K. Saint-Hilaire teenistusest haiguse pärast ja sokutas enda asemele direktoriks õpetaja Jakov Naumovi, et instituudi elu võiks kulgeda endises suunas. Kasvandikud ei protestinud, võtsid selle paratamatuse rahulikult vastu.

Lugupidamisväärne isik oli käsitööõpetaja Karl Jurjevitš Zihrul, rahvuselt lätlane. Peale instituudi lõpetamise oli ta end täiendanud puu- ja metallitöö alal, uurinud käsitöö õpetamist Saksamaal ja Rootsis. Minu ajal oli ta juba autoriteet tööõpetuse küsimustes Venemaal. Ta oli koos Nikolai Kassatkiniga koostanud sisuka reamatu tööõpetamise kohta koolides ja välja annud tabelid soovitatavate esemete joonistustega koolikursuse ulatuses. Pea igal suvevaheajal korraldas ta instituudis käsitöö kursusi, millest osa võtsid õpetajad üle Venemaa. Juhatas sarnaseid kursusi ka Riias. Peterburis oli K. Zihrul sedavõrd tuntud, et kutsuti suurvürst Mihail Aleksandrovitšile, pärastisele aujärjepärijale, käsitööd õpetama. - Instituudis oli käsitöö õppimine vaba-

tahtlik. Alguses tuli tööle kogu meie lend, aegamööda pudes töömehi natukohaaval, truuks tööle jäi vaid pool lendu. K.Zihrul lootis minust tulevat ta lemmikaine levitajat, ta pettus minus, ma ei tegelnud selle aine õpetamisega. K.Zihrul oli abielus venelannaga, nende kodune keel ja ta ainsa lapse, tütre Olga emakeel oli vene keel. Olga õppis tütarlaste gümnaasiumis, isa kutsus mind tütrat repeteerima aritmeetikas. Ta tahtis ise esimest tundi pealt kuulata (arvatavasti kontrolliks), kuid Olga kihutas isa välja, ei teinud enne suudki lahti õppimiseks, kui isa oli toast lahkunud. Zihrulitega jäin perekondlikult tuttavaks. Neil oli aboneeritud loož Maria teatris ja võtsid mind vahest kaasa. Nägin seal suurepärases esituses Glinka "Elu tsaari eest", Rubinstein "Deemonit", Wagneri "Lohengrini" jm. Zihruleid külastasin ka pärast instituudi lõpetamist ja mõnikord peatasin nende juures Peterburis olles. Viimast korda olin nende juures 1904. aasta algul. 1906. aastal lugesin "Novoje Vremjast", et Pedagoogilise Instituudi üliõpilane Olga Karlovna Zihrul on end maha lasknud romantilistel põhjustel. Oli mul südamest kahju noorest andekast inimesest, kes surmas otsis pääsu hingelisest kitsikusest. "Novoje Vremjas" oli üksikesjalik kirjeldus sellest traagilisest sündmusest ja selle põhjustest. Elust lahkunu oli jätnud kirja, milles ta teatas: "Mind sulle ei anta, ja ma leiaksin pääsetee." ("Меня тебе не дадут и я придумаю исход"). Adressaat oli instituudi kasvandik Osolin. Nime järele arvates lätlane. Viimast korda nägin K.Zihruli 1910. aastal, ta oli siis juba teistkorda abielus, ka venelannaga, ja neil oli kaks väikest last. Elu jätkus.

Sümpaatne inimene oli joonistamise õpetaja Mihail Mihai-

levitš Popov. Ta oli lõpetanud Kunstiakadeemia ja töötas õppeasutuste joonistamiseõpetajana. Ta tunnib kujunesid ikka lõbusaks vestluseks. M.M.Popov tundis Köhleri, Adamsoni, Weizenbergi. Viimasest ei pidanud ta lugu, Köhleri kohta ütles, et ta on hea portretist, Adamsoni hindas kõrgelt. M.Popov juhtis meid kunstinäitustele, mis korraldati igal aastal, akadeemia ja peredvižnikute ruumides. Viimastel näitustel tutvusin Siiskini ja Levitani maastikkudega. Midagi ilusamat pole ma näinud.

Oli ju instituudis ka keskpäraseid ja väheväärtuslikke õppejõude, aga nende osatähtsus meie vaimses arengus oli väike. Peale õpingute instituudis, käisime ülikoolis kuulamas loenguid füüsika, keemia, zoogeograafia, ajaloo alalt. Neid loenguid korraldas Peterburi rahvakoolide direktor V.Letõšev, endine instituudi matemaatika õpetaja, Peterburi õpetajale õhtuti, sellepärast oli meil neid võimalik kuulamas käia. Lugesid ülikooli professorid Bergmann, Menžutkin, Šinkovitš, Platonov jt. Need loengud olid huvitavad ja heitsid eredat valgust ühele või teisele teaduse alale. Lugesid ju nimekad teadlased.

Pean oma moraalseks ja armsaks kohuseks meenutada veel üht inimest, kes tõi mu instituudi ellu palju soojust ja valgust ning aitas mind seltskondlikult kohaneda. See oli instituudi ökonoom Aleksandra Andrejevna Janet. Rahvuselt vene-lanna, oli ta abiellunud prantslasest ärimehes Nikolai Janet'ga. Elanud jõukalt, neil olnud oma vabrik, kuid pankrotiseerunud, mees surnud, naine jäänud üksi viie lapsega. Kuidas ta end elatas ja lapsi kasvas, ei tea. Instituuti tuli ta 1896. aastal. Ta ülesandeks oli küllatki suur ja keeruline internadi majapidamine. Tuli sellega rahuldavalt toime, kasvandikud ei nurisenud. Väiksekasvuline, hallijuukseline, ikka heatujuline ja lahke, oli ta meeldiv inimene. Tutvusin te-

maga ta noorima poja Jevgeni kaudu. See oli umbes kuueaastane terane poisike. Ma töötasin vahest vabal ajal töökojas, Zenja tuli sinna ja küsis üht-teist töö kohta. Saine sõpradeks. Ta rääkis sellest emale, kes ütles, et ta tahaks mind näha ja nii see tutvus algaski. Repeteerisin vanemat poega Georgit, kes õppis I reaalkoolis ja abistasin tütart Mariat, tütarlaste-gümnaasiumi õpilast, saksa keeles. Tegin seda tasuta.

Tutvusin ka vanema tütre Veera Nikolajevnaga. See oli elav, taravmeelne, sarmikas neiu. Oli lõpetanud mingisuguse erakeskkooli. Ei leidnud andale kohta elus, viskus ühedelt kursustelt teistele. Algusel oli kangesti vaimustatud, jätus varsti ja alustas midagi uut. Tema kaudu sain pilku heita Peterburi üliõpilaste ellu, teda külastasid paljud üliõpilased. Oli mõttevahetusi ja ägedaid vaieldusi. Janet võtsid mind kaasa oma tuttavate juurde. Nägin vene keskklassi elu. Veera Nikolajevna sõitis 1898. aastal Pariisi, esines seal teatris hea eduga, abiellus Pariisis ühe vene emigrandiga, juudi rahvusest ajakirjanikuga Rapoportiga. Kui ma 1900. aastal Pariisis Maailmanäitusel käisin, siis elasid nende korteris. V.N. oli siis Sveitsis, külastasin teda, kui seal läbi sõitsin. Kaua te Pariisis vastu ei pidanud, jättis mehe maha, tuli Peterburi ema juurde, töötas Pihkva Vaimuhaigete koloonias kastelläänina ja siis jälle Peterburis apteegis retseptaarina. Nägin teda viimast korda Peterburis 1910. aastal. Oli sama elav, kuid ärrituvam ja väsinud. Ta suri varsti pärast seda ja jättis oma väikese tütre ema ja õe kasvatada. Proua A.A. Janet oli intelligentne vene naine, oli ise palju kannatanud ja tundis siiralt kaasa teiste kannatustele. Mul oli nendega kirjavahetus kuni 1915. aastani, siis katkes ja

ma ei tea enam midagi nende saatusest.

Huvitav tõik, et instituudis olid kõik teenijad kas leedulased või lätlased, ainult kojamees ja šveitsler olid venelased.

Kaasvandikest tekkis mul eriti sõbralik vahekord Ivan Mihailovitš Gubkiniga. Ta sooritas sisseastumise eksamid hiilgavalt, kuid ei saanud stipendiumi, sest ta oli pärit Moskva õpperingkonnast. Oli saanud talumehe poeg, kehvik ja aastat neli juba õpetaja olnud. Elias erakorteris ja elatas end juhusliku tööga. Instituudi õpetajad suhtusid temasse soosivalt, muretsesid talle tööd; muuhulgas sai ta tööd Senati arhiivis. Klassis istusime kõrvuti. Meil oli igal ühel kindel kohta puldi ja tooliga. Õppisime koos saksa keelt, ma olin selles aines tugevam, lugesime Heine "Buch der Lieder'i". Gubkin luuletas ise ka, aga ta luuletusi ei võetud vastu ajakirjadesse. "Vestnik Jevroopõis" öeldi, et luuletuste sisu ei vasta ajakirja suunale. Gubkinil oli sõbralik kirjavahetus ühe külakaupmehe tütre Liisaga kodumaal. Liisa kurtis ja kartis, et Vanja saab väga targaks ja unustab tema, rumala tüdruk. See kartus oli ennustuslik. Kirjavahetus jäi harvemaks ja ... katkes koguni. Juba Heine kirjutas: "Das ist eine alte Geschichte, doch bleibt es immer neu und wenn es just passieret, dem bricht das Herz ent'zwei." Teisel kursusel armus Gubkin ühte Kõrgema Naiskursuste üliõpilasesse Niina Pavlovna Kellininasse, proöstri tütrese Kaukaasusest. Oli alles nooruke, alla kahekümne aasta, tark ja kena noiu, aga temperamentne ja tujukas. Kõrraga kestkööselt tahab ta heeringat, muudkui töö! Gubkin punnib küll vastu: "Kust ma seda saan!?" Aga ei midagi, läheb ja saab kuskilt res-

toranist. - Gubkinil sinine särk seljas : "Pane valge !"
- "Sinine on ju demokraatlik värv." Ei aita tõrkumine, riietub ümber. Instituutis põhikirja järgi ei võinud õppida abielulised. Gubkin abiellus salaja, kui oli kolmandal kursusel. Küll seda teati, aga suhtuti sallivalt. Laulatas sõjaväe-preester Oranienbaumis. Kui talle seletati, et puudub preedi vanemate luba (ta oli veel kodanlikult alaealine), ütles preester : "Mis puudub, asendate assignaatidega." Ja käis küll. Seda jutustas mulle noorpaar, ma laualtusel ei olnud. Abiellunud, muutus Gubkin kuidagi nagu kõrgiks, vähesallivaks. Haigestus meie kaasõpilane Nikolai Linkov, viidi Sõjaväe Akadeemia Haiglasse, palus tulla ühe oma raamatu, mis oli Gubkini käes. Läksin raamatut küsima. Niina Pavlovna ärritus nii, et kihutas mu välja. Raamatu siiski sain ja toimetasin edasi. Lahkusime instituudist ilma üksteisele hõvasti ütlemata.

Küllastasin Gubkinoid kaksteist aastat hiljem - 1910. aastal Peterburis. Mind võeti vastu väga sõbralikult. Vestlesime tundi kolm. Gubkin oli siis Mäeinstituudi üliõpilane, tal oli juba teaduslikke töid. Annetas need mulle pühendusega. Need on mul praegugi alles. Niina Pavlovna oli kena ja lahke. Neil oli nii umbes 12-aastane poeg, kellest nad rääkisid, et mõistab peast kogu Puškini. Lahkusime sõpradena, aga kirjavehetust ei tekkinud. Kolmekümmendatel aastatel szttus minu kätte Gubkini autobiograafia. Sellest ja selle eessõnast leiadsin, et Gubkin oli lõpetanud Mäeinstituudi, töötanud Kurski magneti-anomaalia uurimisel, avastanud Volga taga nafta-leiukohti ja valitud Nõukogude Liidu TA viitse-presidendiks. G u b k i n olnud esimesi teadlasi, kes kõhklemata asunud kommunistide poole. Oma autobiograafias kirjeld

dab ta ka Õpetajate Instituudi elu, minu nime ta ei maini. See on ka vägagi mõistetav, kui meenutada, millised ajaloolised sündmused olid toimunud vahepeal.

Mainiksin veel ühte kaasõpilast meie lennust. Temast räägib ka Iv. Gubkin oma autobiograafias. See on siberlane Peeter Kulikovski, suur koomik ja suur joodik. Võttis agaralt osa üliõpilaste rahutustest ja istus selle tõttu mitu korda arestis. Milloest end elatas, ei tea, õppis eksternina, stipendiumi ei saanud. Pärast instituudi lõpetamist töötas Peterburis. 1906. aastal laskis maha Moskva linnapealiku krahv Suvalovi, aga üles ei poodud. 1917. aastal oli Kaug-Idas kuberneriks. Õppimises oli tal raskusi. Eksamil kuidagi ei suutnud vastata, millega võrdub a ja b summa. Ühines sel ajal revolutsionääridega.

Teistest instituutlastest minu lennust olen kuulnud vähe või mitte midagi. Jätkub tehtud kõrvalhüpetest, tulen tagasi instituudi kroonika juurde.

Hakkasin kandma prille, need olid mulle määratud Tartu Ülikooli Silmakliinikus. Kuid prillide kandmine tekitas peavalu, treplastmed ei olnud seal, kus neid nägin. Soovitati pöörduda Suurvürstinna Helena Pavlovna Kliinilisse Instituuti, kus meditsiinilised kuulsused võtsid vastu abivajajaid väikese tasu eest. Läksin. Mu silmi uuris pealinna kuulsaim okulist professor Donberg ja määras mulle uued prillid. Need olid väga head, peavalu kadus ja mu nägemine muutus normaalseks; võisin töötada rahulikult.

Töö instituudis hakkas laabuma. Kui sain toetusoks sada rubla, olin ka rahaliselt kindlustatud. Käisin mõnikord Eesti Keategeva Seltsi pidudel. Instituudis oli niisugune kord,

et kella üheksani võisid vabalt väljas viibida, tahtsid aga kauemaks jääda, pidid luba küsima. Direktorile minu lubaküsimised ei meeldinud, ütles, et ma ei võtvat oma ülesandeid tõsiselt ja raiskavat aega kasutult. Aga ma ei tahtnud uppuda raamatutesse, tahtsin elu ka näha. Pühapäeviti käisin oma koolivenne Joh. Karafini juures saksa keelt harjutamas. Ta oli saksa Anna kirikukoolis õpetajaks- kasvatajaks ja valdas saksa keelt. Kõik läks ladusasti.

Korraga detsembri algul sain kottu kirja, kus teatati, et vend abiellub ja härdalt paluti mind pulma sõita 17. detsembriks. Mul kihvatas südamest läbi. Oli selge, et see abiellumine on meie perekonna lagunemise algus ja võib minu pürgimused uperkuti lüüa. Kehv Vainu talu on kitsas kahele perekonnale elamiseks. Isa ja venna iseloomud on sobimatud kooselamiseks. Teada on ju, et tühi toob tüli majja. Vend varem või hiljem lahkub. Isa jääb üksi töötajaks, ta on vana ja haiglane, ei jõua enam väljas tööl käia. Ema on vana, ta oli isast kümne aastat vanem, ka juba tööjõuetu, üks õde kurt, kaks õde alles viieaastane. Kes peab ülal seda perekonda renditalus, mis ta pidamiseks nõuab kõrvalteenistust. Ei olnud mul võimalust venna abiellumist takistada ega pölnud mul ka moraalset õigust seda teha, sest ma olin ise esimesena kottu lahkanud ja mis oli minu õppiminegi põhiliselt muid kui mu tuleviku kindlustamine. Vend oli 23-, mina 26-aastane. Nii siis sõidan, et esialgu vähemalt sobitada perekonna olusid. Sõit oli kulukas ja vastik, sest sõita tuli 75 versta hobusega talvel külmaga. Läksin direktorilt luba paluma, koolitöö kestis veel üks nädal enne pühi. Loas ta

küll andis, aga noomis kõvasti, et olen kergemeelne ja ajan lõbu taga, sõidan pulma. Ega ma võinud talle oma sõidu tööli-
si põhjusi seletama hakata.

Sõitsin Peterburist välja neljapäeval 14. dets., koju jõudsin reedel. Isa oli Keillas hobusega vastu. Tallinnast läbi sõites ostsin praaknõude kauplusest pulmakingiks nuge, kahvleid, taldrikuid ja muid sööginõusid. Ega need nõud selle-
pärast praak olnud, maaolude kohta olid küllalt head ja meeldisid pulmalistele. Mulle oli pruutneitsi juba valmis vaadatud - mõisasepa tütar Anna meie oma külast. Laupäeval läksin siis oma pruutneitsit pulma kutsuma. Isa ei lubanud tütrele pulma tulla, ütles, et seal juuakse ja tantsitakse. Ta oli usklik inimene ja ei sallinud ilmalikku lõbu. Annast sain aru, et ta on nõus pulma tulema. Pühapäeva hommikul ra-
kendasin hobuse saani ette ja sõitsin oma pruutneitsile jä-
rele. Ta tuli mulle juba teel vastu riidekomps kaenlas. Pul-
mad kestsid ju mitu päeva, oli vaja riideid vahetada. Laula-
tus toimus Ridala kirikus. Kirikust sõitsime pruudikoju Koli-
la külasse Jaani tallu. See oli kiriku lähedal. Seal pidutse-
sime esmaspäeva lõunani, siis sõitis noorpaar ühes pulmalis-
tega peigmehe koju Vainu tallu. Seda maad oli versta kaheksa. Prandi kodus hoidus peigmees ükski õue minemast, sest Kolila küla poisid olid ütelnud, et Jaani vanamees võib ju tütre me-
hele panna, aga väimeest ta ei saa. Seega oli öeldud, et
nad pussitasid surnuke poisi, kes nende külast ilusa tüdruku
ära viib. Aga ei juhtunud midagi halba, kära-lärm oli, paha
midagi ei tehtud. Ei tantsitud, päris purjus mehi ka ei ol-
nud. Peigmehe kodus kestsid pulmad kuni kesköödalani, siis
sõitsid pulmalised laiali ja noorpaar asus oma väikesesse kamb-

ri elama. Peigmehe pool oli pidu tagasihoidlik, viina ei joodud, ei tantsitud. Nalja ja naeru oli. Põlle lapiti. Õlut joodi. Sööki oli rikkalikult: supid, lihad, süldid, vorstid, saiad ja kohvid. Nalja tegi, kui mu väike kasuõde Liisa - vileaastane torane tüdruk, pistis kisama: "Külad söövad kõik meie klimbid ä'ä!" Need on ainsad maapulmad, mis ma olen kuasa teinud.

Jõulu esimesel pühäl sõitis noorpaar kirikusse ja sealts nooriku sugulasi külastama. Sõitsin ühes nendega. Igal pool seapekk, rasvased, vorstid ja koduõlu. Mu seedimisaparaat hakkas tõrkuma, olin juba harjunud kergema toiduga. Heameel oli, kui koju sain., 28. detsembril sõitsin jälle teele ja 30. detsembril olin juba instituudis. Kodu paistis kõik korras olevat. Instituudis ei veerenud aeg mitte in dulce far niente, see oli eriharrastuste toimetamiseks. Instituuti saadeti pühade vahepeal pileteid teatritesse. Mulle ei antud, sest arvati, et olen küllalt lõbutsenud. Töötasin läbi ained, mis minu äraolekul oli käsitletud, külastasin tuttavaid. Neid oli mul pealinnas palju.

Esimese kursuse lõpetasin hea eduga. Koju sõitsin aurikuga. See oli kerge ja mõnus sõit. Neeva kaldal, mis oli instituudi lähedal, asusin aurikule ja väljusin Haapsalu sadamas, kust koduteed oli vaid versta üheksa. Teel aurikul sai vestelda intelligentsete inimestega, kes sõitsid ravimisele Haapsallu või Kuressaarde. Aurik "Konstantin" kurseeris Peterburi ja Riia vahel, peatudes Tallinna, Haapsalu ja Kuressaare sadamas. Sõit oli mugav ja odav.

Suve läbi tegin kõvasti põllutööd. Et meil tööjõudu oli, siis tegime heina ka mõisamaadelt kahasse. See võimaldas

karja suurendada. Olime kõik ühes leivas ja tegime tööd ühiselt. Ainult pühapäeviti oli mul võimalus kaasavõetud raamatuid lugeda. Isa tahtis, et ma lähaksin kirikusse ja koolimajja lugemisele, aga mu religioosne tunne hakkas tuimuma ja eelistasin liikuda looduses ja botaniseerida. Augustikuu lõpul sõitsin jälle aurik "Konstantinil" Haapsalust Peterburi. Kodune elu ei äratanud rahutusi.

Elu instituudis kulges normaalselt harilikes õpingutes. Elevust löid vahest prof. Slõpkini loengud vene kirjandusest ja dr. Ivanovi loengud koolihügieenist. Need olid sisukad ja kaasakiskuvad. Direktor K.K.Saint-Hilaire jäi pöduramaks. Talle otsiti abi isegi tolleaja kuulsuselt, Kroonlinna preestrit Ivannilt, kes ravis haigusi palvetega ja käte pealepanemisega. Nähtavasti oli nimekas loodusteadlane siis juba siirdunud õigeusk. Minu isiklikus elus oli tähtis tutvuse tekkimine A.A.Janet perekonnaga.

1897. aasta suve veetsin jälle isakodus. Juunikuus käisin Kuressaares oma endist ametivenda N.N.Bogajevskit külastamas. Olin seal nädal aega. Õpetaja Kirill Kaasikuga ja kahe gümnasistiga Gorkist käisime Kaali järve vaatamas. Andis käia, sest Kuressaarest sinna on 18 versta, edasi-tagasi 36 versta, selle käisime ühe päevaga jalgsi. Järv erilist huvi ei pakkunud, sest ma ei teadnud siis veel selle tekkelugu. Seda ei teadnud ka mu kaaslased.

Juuni algul ristisime mu väikese vennatütre, kes oli sündinud 23. aprillil. Minult oodati nime. See pidi olema ilus ja peenike, seni kuulmata. Oli mul Schmidt'i vene-saksa sõnastik, selle lõpus oli ka nimede kogumik. Valisin, valisin ja panin ette anda lapsele nimeks Henriette. Isa ja ema olid nõus, aga tädi Anna palvel lisati sellele Tereese. Nii sai-

gi väike eesti talulaps nimeks Henriette Terese, mida ta kannab tänapäevani. Kui tuttavad vanaisalt lapse kohta teateid küsisid, ütles vanaisa pahaselt : "Laps kui laps, aga tal pole ju nime."

Suve läbi töötasin heinamaal ja põllul. Vabal ajal botaniseerisin. Valmistasin väikese, teaduse nõuetele vastava herbaariumi ühes õite preparaatidega klaaside vahel. 1900. aastal võttis Peterburi Õpetajate Instituut osa maailmanäitusest Pariisis õpilaste töödega, millede hulgas oli ka minu herbaarium ja minu poolt valmistatud kirvevars, tammeapuust, poleeritud. Auhinda ma ei saanud. Augusti lõpul sõitsin jälle Peterburi laevaga.

1897. aasta oktoobrikuus pühitses Instituut oma 25-aastast juubelit. Oli palju kõnesid, aadresse, telegramme... K.K.Saint-Hilaire oli juba ametist lahkunud ja ametikortrist instituudi hoones ära kolinud, aga haiglasena tuli ta ometi juubelile ja kõneles hädise häälega, tänas oma Jumalat, et ta oli aidanud teda elada selle tähtsa päevani ja soovis Instituudile edasist edu ja õitsengut. Missugused tähtsad isikud instituuti tarvitasid, ei mäleta. Ma korraldasin kasvandike hulgas korjanduse, kogusin umbes paarkümmend rubla. Läksime madam Janet'ga lombardi ja ostime hõbe uuri ühes kaelakeega. Eine ajal kutsusime keetja Anna Ivanovna söögituppa ja kinkisime talle selle kella juubeli mälestuseks. Ma ütlesin mõned sõnad, tänasin hoolika ja osava töö eest ning soovisin, et ta veel kaua instituutlasi endiselt maitsva toiduga koostitaks. Anna Ivanovna oli sügavasti liigutatud. Ta oli instituudis juba paarkümmend aastat keetjana töötanud.

Rahvuselt oli ta lätlane.

Aasta (1897) lõpu poole sain kõttu halbu sõnumeid. Vend oli tülli läinud, vend oli Vaimu talust lahkunud ja asunud elama Haapsalu linna, hakanud Vana-sadamas kõrtsnikuks. Oli teostunud see, mida ma aimasin ja mida ma kartsin, mida püüdsin takistada, kuid ei suutnud. Nüüd oli talus ainus meestööline - vana ja haiglane isa. Ilma välisabita ta talu pidada ei jõua. See oli selge. Varsti tuligi kiri, kus teatati, et raha on vaja. See raha, mis ma andsin, oli juba ära tarvitatud. Minu raha oli ka lõpukorral. Hädas kirjutasin oma sõbrale Viljandi kihelkonnakooli juhatajale Hendrik Kodarasale ja palusin talt laenuks 35 rubla. Seletasin, milleks mul raha vaja on ja ütlesin, et paari aasta pärast maksan ausasti tagasi, kui elan, kui aga suren, võib ta rahast ilma jääda. Mõne päeva pärast saingi H. Kodaraselt 35 rubla. Usaldas, riskis. Aasta pärast tasusin selle võla ühes protsentidega. Jalamaid saatsin raha isale. Esialgu oli suur häda kustutatud. Ma tundsingi, et sellega puudus kodus veel ei lõpe.

Rääkisin oma kitsikusest K. Zihmulile. Ta nõutas mulle varsti tunnid Sõtenkode perekonnas. Nikolai Abramovitš Sõtenko oli Peterburi kõrgem ametnik - Teedeministeeriumi ajakirja toimetaja, auametis - Keiserliku Jahtklubi viitsepreident. Neil oli kolm poega : Vsevolod - gümnaasiumi VI klassi õpilane, Boris õppis Mereväe-kadettide korpuses ja 8-aastane Mitja hakkas valmistuma astumiseks Pääžide Korpusesse. Seda viimast ma hakkasingi õpetama. Sõtenkod olid nähtavasti jõukad inimesed, sest kõik toad olid neil kaunistatud nimelike meistrite maalidega. Mulle maksid nad ausasti. Kui juhtus, et töötasin Mitjaga pisut üle ettenähtud aja, lisa-

sid nad kohe tunnitaskule juurde. Need tunnid kestsid mul õppeaasta lõpuni, olid kerged ja tulusad. Peale selle soovitas matemaatikaõpetaja V.I.Sollertinski mind veel oma kolleegi, I reaalkooli joonistuseõpetaja Preobraženski pojale repetiitoriks. Need tunnid olid sellepolest sobivad, et I reaalkooli asus instituudi lähedal, ühes tänavas. K.Zih-ruli tütre repeteerimise eest sain ka tasu. Nii teenisin kuus üle 30 rubla. Võisin raha koju saata ja enesele ka natuke tagavara koguda instituudist lahkumiseks. Oli vaja osta ülikond, pesu, jalatsid, peakate. Tulin sellega toime, aga pingutada tuli. Tervis oli hea.

Viimasel kursusel oli tähtsaks alaks proovitundide andmine instituudi juures asuvas linnakoolis. Tundideks tuli valmistada kirjalik konspekt. See nõudis palju tööd. Tuli lugeda tunniteemale vastavat kirjandust, koguda näiteid, mõnikord valmistada ka mõni joonis või ese. Mäletan, mulle tuli ajaloos tunniteemaks : "Araablane, Muhamed ja islam". Lugesin läbi Harkovi ülikooli professori Petrovi monograafia sellelt alalt. Seda oli mitusada lehekülge. Konspekti oli kuus lehekülge in folio. S e e o n m u l v e e l s ä i l i n u d .

Minu proovitunnid olid määratud kõik teisele semestrile, ajale, kui mul oli omajagu eratunde. Aga teadmine, et ma suudan oma ettevõtte lõpule viia ja abistada ka omakseid, andis jõudu tööks. Instituudi toit tundus siis olevat kehva, et mul raha oli, ostain lisa : võid, teevorsti, mune, Tallinna kilu. Seda eriti õhtuse tee juurde, kus instituudi poolt muud ei antud kui saia. Pingsas töös lendas aeg kii-

resti ja mu kooliteel oligi lõpp. Atestaadis, mis ma Insti-
tuudilt sain, oli mu õppeedu hinnatud viies aines neljaga ja
seitsmes aines viiega, isegi laulmine oli hea (!). Samas
atestaadis oli öeldud, et ma olen kohustatud teenima õpetaja
linna koolis, õppeülemuse määramise järgi, mitte vähem
kui kuus aastat. Elu tegi aga säherduse käänu, et ma ei
töötanud linnakoolis mitte ühte päevagi.

Atestaati mulle kätte ei antud, kõik mu dokumendid saadi
Riia Õpperingkonna Kuraatorile, kelle stipendiaadina
olin Instituudis õppinud.

Märts, 1961.

K. Ollik

K. Ollik

MINU ELUST.

K.OLLIK

Tallinnas, 1959.a.

Minu elust.

Kirjade järgi sündisin ma 13. detsembril 1869. aastal õhtul kell 8, kuid kellaaja kohta, kuigi see kirikuraamatusse nii on sisse kantud, ei või kindel olla, sest Vaimu või Kingu saunahurtsikus, kus ma peeruvalgust nägin, kella ei olnud ja kuked, kes olid aja kuulutajad, sel ajal ei laula. Ei olnud kella kogu Kabrametsa külas. Need tylid hiljem, kui ma juba meelemärkaja olin. Olgu kellaajaga kuidas on, igatahes sündisin ma esimese eesti üldlaulupeo aastal, aga laulu ma ei kuulnud, sest minu sündimise ajaks oli laulupidu juba lõppenud ja lauljad laiali valgunud. Võib-olla on minu vähene musikaalsus seletatav asjaoluga, et ma laulupeost ilma jäin, kuid häbene-da sellepärast ei maksa, sest ka keegi teine Läänemaalt, kus ma sündisin Ridala kihelkonnas, Võnnu vallas, Kabrametsa külas, sellest Tartu "trallist" osa ei võtnud.

Esimene vägitegu, mis ma sooritasin, ja ainuke mu elus, oli see, et sõitsin end laskma ristida, kui olin alles 15 päeva vana. Ei mäleta, kas sõitsin reega või vankriga, igatahes mitte saaniga, seda riistapund saunamohel ei olnud.

Kui sõitsin vankriga, siis oli seda maad 7 km., kui reega, otse üle soo, siis 5 km. Ei tea, kas mind ristiti kutmata kirikus või kiriksanda (nii nimetati õpetajat) köetud kirjutuskambris. Arvatavasti viimases, sest ma jäin ellu. Kaasas oli mul kolm vaderit. Üks neist, minu isa õemes Tõnis Hiie oli, nagu pärast selgus, täielik ateist. Nimigi tal niisugune paganlik. Selline maailmavaade oli tol ajal haruldane. Ta ise seletas, kui ma juba meelemärkaja olin, et ta ei käi kirikus, sest selle õpetuse järgi ikka elada ei saa. Ta oli elupõline Uneste mõisa teomes ja elas vaenujalal mõisavalitsejaga.

Minu lapsepõli oli sünge. Ühelt poolt varjutas seda nukker kehvus, teiselt poolt karm pietism. Meid oli viis last, kolm tüdrukut ja kaks poissi. Üks poiss suri imikuna. Me ei nälginud, meil olid riided seljas ja pastlad jalas, talvel ja kirikus, koolis ka. Kevadel, suvel, sügisel jooksiime paljaja-

lu. Kõiki oli, aga napilt. Meie vanemad olid väga töökad. Isa võttis nooremas eas vähe viina, vanemas eas mitte suu sissegi. Aga maad olid viletsad, esialgu Madise talu ääremaad, pärast moodustati neist küll iseseisev talu (1878.a.) umbes 25 ha. Põllud kandsid vähe vilja, heinasaak oli kohv, karjamaad olid kadakased. Renti tuli maksta umbes 70 rubla aastas. Talu saadustele tuli lisaks nõutada leiba, heina, küttepuid (metsa talul ei olnud, jämedamaid puid heinamaalt mõis maha võtta ei lubanud), isegi sõnnikut osteti saunikutelt juurde. Vajaliku raha pidi isa kõrvaltöödega teenima. Vedas talvel metsast palke Haapsalu linna, käis isegi Tallinnas paasi Lasnamäelt vedamas. Vahemaa oli üle 100 km. Juba märtsikuus läks isa linna ehitustöödele ja jäi sinna ligi juuni lõpuni. Käis vahepeal ainult kodu külimas ja sõnnikut vedamas. Kõik muud põllutööd tegi ema. Isa tegi ehitustöid ka mõisades, eriti Ridala kiriku juures, kus ta oli tööde juhatajaks. Ema talvel ketras, kudus kangaid ja tegi perele riideid. Ta tegi ka rätsepatööd, nii hästi-halvasti kui see välja tuli. Lapsi pandi juba varakult tööle, nii kuidas neil jaksu oli. Talvel tüdrukud ketrasid, kui nad ei olnud koolis. Poised eietasid roogetakku ja ketrasid eiet kedervarrel; sellest lõngast kooti takuseid vaipu. Suvel kas oli lambakarjas, kes põllutööl jõudu mööda abiks.

Elumaja koosnes meil rehetoast, rehealusest selle kõrval ja kahest väikesest kambriest. Viimaseid tarvitati elamiseks vaid suvel, talvel olid nad külmad, neis hoiti taariastjat ja kartuleid. Pea elukoht oli rehetuba, kus tehti tubaseid töid ja magati. Lapsed magasid põrandal õlgedel, mis õhtul tuppa toodi ja hommikul välja viidi.

Põrand oli kõvaks tallatud mullast, ta muutus liigedaks, kui sügisel ja kevadel suure vee ajal vesi tuppa valgus, ja ta tuli tuppa, sest maja oli ehitatud madalale kohale ilma vundamendita. Mäletan, et ma lamasin põrandal õlgedel, kui ma lapsepõlves põdesin leetreid.

Toa murgas oli kerisega ahi, kust suits tuli tuppa. Korstnat ei olnud. Kuna kõeti enamasti kadakatega, siis oli se-

da suitsu palju ja see oli väga kibe. Põranda ja suitsu vahel jäi vaevalt umbes meeter puhtamat õhku. Täiskasvanud liikusid suitsu all küürus, lapsed võisid ka püsti käia. Sombus ilmaga oli suits tigemad. Et kadakasuits, nagu teada, on hea desinfitseerimise vahend, siis hävitas ta minus nähtavasti kõik kahjulikud pisikud, sest ma ei ole oma elus ühtegi raske-
mat haigust põdenud.

Minu lapsepõlves ei olnud minu emakeeleks mitte eesti keel, vaid maa keel. Maa keelt kõneles kogu ümbruskond, maa keeles olid trükitud ka need vähesed raamatud, mis meil leidsid. Pole ka imeks panna, sest isegi 1889. aastal trükitud piibli "Eestkõnes" ei nimetata eesti keelt ja piibli tiitel-
lehel on öeldud, et jumala sõna on "meie Eesti maa keelde üles pandud". Eesti keelt hakkasin rääkima alles siis, kui ma olin juba Tartu Õpetajate Seminaris, kus eesti keele kõnele-
mine oli keelatud.

Minu isa oli raske iseloomuga inimene. Eluvõitlus oli teinud ta karmiks ja tusaseks. Kui Läänemaal 80-ndatel aastatel tõrkas usuline ärkamine, siis haaras see ka teda. Tast ei saanud lugijat, sest ta oli väikese kirjaoskusega. Ta loobus viinast. Piibust ei suutnud ta lahkuda. Ta hakkas uurima pühakirja. Perekon-nast kadus meil igasugune naer ja nali. Meie lapsed kartsid isa kui tuld. Oli küllalt ta kurjast pilgust, et seljast käis läbi hirmujudin. Seepärast ei olnud meie perekonnas vajadust vitsahirru järele. Raamatutest oli meil piibel, uus testament ja lauluraamat. Viimasest õpetas ema meid lugema. Olid veel mõned vaimulikud raamatud, nende pealkirjad olen ma unustanud. Üks oli küll "Pea kinni, mis sul on, et ükski ei saa su krooni võtta", teine "Ärakadunud poeg". Ilmalikke raamatuid meil ei olnud. Lugesin hoolega piiblit. Seal oli jutte. Lugesin piiblit läbi enne, kui kooli läksin. Olin siis 9 aastane. Isa tahtis, et me laulaksime kirikulaule. Ostis selleks meile isegi mollpilli, aga sellest ei saanud asja, tekitas vaid meelekibedust ja tegi elu veel süngemaks.

Et mu enda lapsepõlv oli nukker ja süng, seepärast armastan ma lapsi. Võiksin ütelda Ludwig Uhlandi sõnadega: "Ich

hab die geliebt, lieb die noch heut und werde die lieben in Ewigkeit". Jah, kerge on ütelda: "Armastan lapsi", aga kas on olnud tegusid, mis neid sömu õigustavad ja neile siisu annavad? Midagi nagu oleks.

Näinud, et Tallinna linna algkoolides on palju õpilasi, kes kannatavad puudust ja lahkuvad koolist seda lõpetamata vanemate kehvuse pärast, hakkasin ma mõtlema, kuidas siin abiks olla. Otsustasin asutada Tallinna linna algkoolide kehvemate õpilaste abistamise seltsi. Tellisin Kuresaare linnakooli inspektorilt Nikolai Bogajevskilt säärase seltside normaalpõhikirja ja kogusin liikmeid; et seltsile suuremat kaalu anda, kutsusin seltsi liikmeks isegi Tallinna ringkonnakohtu liikme Võssotski. Seltsi asutamise koosolek toimus 1901. aasta kevadel Tallinna I Poeglaste Algkooli ruumides, kus ma olin juhatajaks. Seltsi esimeheks valiti rahvakoolide inspektor Nikolai Orlov; mind valiti sekretäriks. Esimestel aastatel selts suuremat tegevust ei avaldanud, kogus nagu jõudu. 1904. aastal lahkus N.Orlov Tallinnast, mind valiti seltsi esimeheks ja ma jäin selleks kuni 1917. aastani, kus selts revolutsiooni mõllus lõpetas tegevuse. Ka 1904 - 1905 aastail ei suutnud selts palju ära teha: käis Vene-Jaapani sõda, tuli 1905.aasta revolutsioon, eesti ja saksa seltskonna vahel käis võitlus võimu pärast linnavalitsuses. Palju eesti seltskonna aktiivseid liikmeid põgenes.

Väiksel viisil toetasime kehvemaid õpilasi siiski. Alles 1907. aastal õnnestus Seltsil korraldada suurem näitemüük, mis andis mitu sada rubla puhast. Siis korraldasime nõrgema tervisega õpilastele suvekolonii Nõmmel, kus paarikümme õpilast said kosuda puhtas õhus heal toidul ja kasvatajate juhatusel. See oli esimene sarnane ottevõte Tallinna koolide ajaloos. See kordus nüüd igal aastal.

Edaspidi selts jõudis hankida rohkem raha, isegi linnavalitsus andis abi. Varustasime kehvi õpilasi õppevahenditega, riidetega ja ostsime mõnele kütustki külmal talvel. Kui linna volikogu kaotas algkoolides ka õppemaksu, hakkas algkooli lõpetajate arv tõusma. 1910. aastal lahkusin ma algkoolist ja läksin õpetajaks reaalkooli, kuid seltsi esimeheks jäin ma siiski.

1904. aastal valiti mind uuesti avatud Keiser Nikolai II Algkooli juhatajaks. Rahvas nimetas seda "Anno kooliks", sest koolimaja ukse kohale on kivisse raiutud "Anno 1904". (Tartu mt. 33.) Selles koolis korraldasin õpilastele eine, mis oli ka esimene selletaoline katse algkoolides. Eine oli küll lihtne: ainult klaas piima ja sinna juurde soola-leiba, aga see maksis ka kõigest 3 kopikat; kellel oli leib omast käest, see maksis 2 kop.

Laste tung "Anno kooli" oli suur. Kõiki soovijaid vastu võtta ei saanud. Õpilaste vastuvõtul 1909. aastal ütles mulle ühe poisi isa: "Teie võtate vastu ainult nende vanemate lapsi, kes Teile ütlevad "bitte" ja "danke", aga lihtsarahva lapsi Teie kooli ei võta!" Ma ütlesin, et see ei ole õige, ja see ei olnudki ka sugugi õige. See etteheide lõi kas mulle südamesse ja annud mulle rahu. Tähtsas mõte: "Mis oleks, kui paneksime käima ühe klassi teises vahetuses. Meil on lahedad ruumid, korralik valgustus ja hea ventilatsioon. Kuigi lastel tuleb koolis käia õhtuti, on see siiski enam, kui jääda hariduseta". Tegin vastava ettepaneku Linna Koolikolleegiumile, kus olin asjaajaja. Kolleegium oli päri ja nõustas Linnavalitsuse kaudu linnavolikogult vastava summa. Teine klass avati, õpetajaks valiti Otto Reinok, ja umbes 50 poisikest pääses kooli. Teise vahetusega tehti algust juba 1907. aastal ja see oli seni tundmata moodus. Tallinna koolielus. Mulle on tehtud etteheiteid selle aktsiooni pärast; öeldi, et kui ei oleks klasse teises vahetuses avatud (neid avati hiljem mitu), siis oleks linn ehitanud uusi koolimaju. Arvan, et see etteheide on lihtsalt arusaamatus, pealiskaudse mõtlemise produkt. Tunnen rahuldust, et avasin mitmele saajale lapsele kooliüksed, kuigi õhtupoole. Linn pole siiani veel jõudnud kõigile lastele ühes vahetuses õppimise ruumi võimaldada.

Viiskümmend poissi pääses siis lisaks kooli. Aga kui palju kasvab linnas lapsi ilma koolihariduseta. Sellele ei saanud luskilt vastust. Kauaaegne Linna Koolikolleegiumi liige, "Revalsche Zeitung" toimetaja Chr. Mächwitz ütles mulle 1907. aastal Koolikolleegiumi raamatupidamist revideerides: "Unser Schulwesen ist in bester Ordnung." Tegelik elu rääkis aga

teist koolt. Tulin otsusele, et on vaja toime panna laste loendus. Kes seda teostaks? Koolikolleeegiumi kompetentsi see ei kuulunud. Pöördusin linnapea Voldemar Lenderi poole. Ta tundis asja vastu huvi ja palus mind koostada ankeetleht. Linnavalitsus esitas küsimuse linnavolikogule, ja küsimus otsustati seal jaatavalt ning assigneeriti loenduse teostamiseks vajalikud summad. Loendus toimus 1907. aasta 18. märtsil. Vabatahtlikke loendajaid leidis kullalt ja linnas elanikud suhtusid loendajaisse vastutulelikult. Aimalt kuberner A. Bašilev ei andnud teateid oma laste kohta ja kihutas loendaja välja. Ka ratsastrežnikud (politsei), kui kuulsid, et loendus toimub linnavolikogu otsusel, ütlesid loendajale õpetaja Jakob Kipsile: "Никого кроме Государя Императора не призывать!" ning andmeid oma laste kohta ei andnud.

Loendusel kogutud materjali töötas läbi Georg Vestel, tolleaegne G. Narusbeki kaubanduskooli õpetaja, pärastine majandusminister.

Ankeedi andmeist selgus, et loendusel registreeritud 8471 kooliealisest (8 - 15 aastast) lapsest ei käinud koolis 2257 last, s.o. 26,6%. Neist 722 last oli keskmiselt 2 aastat siiski koolis õppinud, kuid 1535 last, s.o. 18,1% kooliealiste laste üldarvust kasvas ilma igasuguse koolihariduseta. Säh sulle "Schulwesen in bester Ordnung!". Koolisundust linnades ei olnud ja neis võis kasvada kirjaoskamatuid inimesi. Koolide puudust niipea ei likvideeritud, kuid asi hakkas ometi liikumisele.

Õpilasi oli vaja kaitsta mitte üksi nälja ja külma, vaid ka pedagoogide juhmuse eest. Juba möödunud sajandi lõpust (1890.a.) toimus kõik õpetus koolides vene keeles esimesest kooliaastast alates, peale usuõpetuse ja eesti keele, mida õpetati paar tundi nädalas. Koolilolu juhid avaldasid nõudmist, et juba algkool õpetaks lastele vene keele kätte nii, et see oleks selge nagu emakeel. Leidis pedagooge, eriti naisõpetajate hulgas, kes püüdsid seda nõudmist täita ja nende õpilased avaldasid algkooli lõpu-

eksamil üllatavaid võimeid vene keeles. Aga kui küsida, kui kaua nad siis neljaklassilises algkoolis õppisid, siis selgus, et nad olid koolis käinud 6 - 7 aastat. Siis olid nad juba nii vanad, et edasi õppima ei pääsenud. Eriti hiilgas sellepoolet Valentina Feodorova. Õpilastele anti palju suviseid töid ja järeleksameid.

Ma aimasin, et kooliolud ei olnud mitte "in bester Ordnung", kuid kindlaks seda teha ei saanud, sest Koolikolleeegiumil ei olnud õigust koolitööd revideerida - see kuulus rahvakoolide inspektorite kompetentsi. Naid aga õppeedukuse protsent ei huvitanud. Aga selgust pidi saama. Koostasid siis koolide jaoks aruandelehe, kus teiste andmete vahel tuli esitada ka andmed õppetöö edukuse kohta. Koostasid Koolikolleeegiumi aruande, kus muu hulgas oli ka tabel õpilaste edasijõudmise kohta. Kolleeegiumi aruanne trükiti Linnavalitsuse aruandes. Lasksin teha Kolleeegiumi aruandest äratõmbed ja saatsin need koolidele kätte. Torkas silma, et mõnes koolis, kus õpetajad olid õieti agarad venestajad, edasi jõudnud õpilaste arv moodustas kõigest 25% klassi õpilaste üldarvust. Et asi avalikkuse ette jõudis, siis pani see õpetajad kihama ja mõjutas ka õpilaste hindamist. Eesmärk oli mõningal määral saavutatud.

Üks pahe koolides oli veel nõrgemate õpilaste koorimine suviste töödega. Isiklikult ma õpilastele suviseid töid ei andnud ja omas koolis takistasin ka teisi õpetajaid sellel alal liialdamast. Sügava mulje jättis mulle ühe Irkutski linnakooli õpilase kirjutis (mida ma lugesin Pariisis), sellest, kui kasutu ja mõttetu on suviste tööde andmine nõrkadele õpilastele. Omas praktikas nägin, et suviseid töid andsid õpilastele just need õpetajad, kes olid omas töös hooletud, saamatud või oskamatud. Ja ~~vaene~~ õpilane pidi nende pattu lunastama. Ja kuidas suutis nõrk õpilane iseseisvalt täita neid lünki, mis tal olid tekkinud siis, kui ta töötas õpetaja juhatusel! Pealegi võõras keeles. Mõlgutasin selle üle mõtteid, aga võitlemiseks selle pahe vastu teed ei leidnud.

Linna Koolikolleeegium likvideerus 1917. aasta suvel. Ta funktsioonid võttis üle linnavolikogu poolt moodustatud haridusosakond, mille juhatajaks valiti linna IV algkooli õpetaja Ernst Peterson (hiljem Särgava). Kolleeegiumi esimees ülemproester Aleksei Aristov andis Kolleeegiumi arhiivi ja dokumendid üle haridusosakonna juhatajale E. Petersonile juulikuu algul. Ma vabanesin suurest tööst koolide majandamise alal. Aga mitte täielikult, sest õppekonna kuraator Graber määras mind rahvakoolide inspektori kohustetajaks. Selles ametis ma tasu ei saanud, sest palga sai insp. F. Tihomirov, kes oli puhkusel, aga seal ei olnud suvel ka palju tööd.

Rinne lähenes. Septembri lõpul hakati riigiasutusi evakueerima. Rahvakoolide direktori kt. Savarenski ütles mulle, et ma kui rahvakoolide inspektor pean evakueeruma esialgu Rakverre, kuid rinde lähenemisel ka kaugemale. Ma olin aga tegelikult ametis reaalkoolis ja seda kui linna asutist ei evakueeritud. Pakkusin inspektori kohta linna kooli õpetajale Peeter Kärstile. Ta nõustus seda vastu võtma. Lääsine koos Savarenski juurde. Ütlesin, et ma kui reaalkooli õpetaja ei lahku Tallinnast, kuid õpetaja P. Kärk on valmis inspektori ametit vastu võtma ja evakueeruma. Direktor Savarenski nõustus selle vahetusega, kuid minu vastu muutus külmaks ja umbusklikuks. Minu patriotism osutus kahtlaseks. Ma aga ei saanud ega tahtnud Tallinnast lahkuda. Olin ametis reaalkoolis, naine töötas algkoolis, lapsed olid väikesed: tütar Marta 3-aastane, Juta 2-aastane, poeg Konstantin 9-kuune. Kuhu nendega minna? Pärastised sündmused näitasid, et talitasin õieti. Direktor Savarenskit ma pärast seda ei näinud. P. Kärk Rakverest kaugemale ei läinud ja tuli varsti Tallinna tagasi. Nüüd olin igasugusest administratiivsest tööst vaba ja võisin teha ainult koolitööd, nii palju kui seda segasel ajal üldse sai teha. Koolikolleeegiumis olin töötanud 11 aastat ja arvan, et mu töö oli kasulik koolidele.

Ernst Peterson oli haridusosakonna juhatajaks vaid mõned kuud ja avaldas oma sõnades ja korraldustes suurt poliiti-

tilist radikaalsust. Suvel toimusid linnavolikogu valimised, kus enamuse said pahempoolsed parteid. Haridusosakonna juhatajaks valiti keegi J.Mägi. Mul kui rahvakoolide inspektoril oli temaga kokkupuuteid, aga ta oli äärmiselt kinnine inimene. Ma ei jõudnud selgusele, kas ta oli haritud inimene (oma nime oskas ta küll paberitele alla kirjutada).

Oktoobri algul gümnaasiumid ja linnakoolid evakueeriti, reaalkool töötas edasi, aga sealtki lahkusid mõned õpetajad ja hulk õpilasi, peamiselt vene rahvusest. Algkoolides seati sisse emakeelne õpetus. Vene rahvusest lapsi oli niivõrd vähe, et neile korraldati ainult üks kool endise Katariina II linnakooli ruumides (Pikk tän. 69), nimelt 1918. aastal; 1917. aastal korraldati eesti- ja venekeelsed klassid.

Reaalkoolis jätkus õppus vene keeles. Olid segased ajad. Ühendus õppekonna kuraatoriga katkes. Jäime ilma ülemuseta. Reaalkoolis oli direktoriks saanud Nikolai Kann, kuid ta haigestus raskesti kopsupõletikku. Direktori kohuseid täitis inspektor Artur Spreckelsen. Õpetajad tahtsid mind valida inspektoriks: arvasid, et ma olen võimeline läbi käima linnavalitsusega. Keeldusin kategooriliselt, kuid abistasin, kus võisin. Aasta lõpuks N.Kann paranes ja hakkas jälle kooli juhtima.

Juba 1918. aasta veebruaris tuli saksa okupatsioon. Punased võimud põgenesid. Koolivalitsuse juhatajaks määrati raamatukaupmees ja kirjastaja Artur Ströhm, koolide inspektoriks erakoolipidaja pastor Kentmann. Linnapeaks määrati saksa ohvitser Schmidt, kes varem oli töötanud Tallinnas Chr. Rotermanni kaubamajas (sakslased nagid kaugele ette!).

Aprillikuus korraldas A.Ströhm koolide juhatajate koosoleku koolielu korraldamise küsimuste arutamiseks. Koosolekust võttis osa ka saksa ohvitser Trense, kes elukutselt oli gümnaasiumi õpetaja. Sügisel määrati ta reaalkooli õpetajaks. Mina olin ka kutsutud, aga kellena, ei mäleta. Koosolekul ütles minu kohta A.Ströhm, et mina olevat "der grosse Kenner des Schulwesens". Mingisuguseid ülesandeid mulle ei antud.

Sügiseks jagati reaalkool eesti- ja saksa keelseteks klassideks, neile jäi aga ühine direktor ja inspektor, nimelt N. Kann ja A. Spreckelsen. See olukord kestis vaid paar kuud. Saksa sõjaväes algas käärimine. Oli nii, et meie õpetasime klassides, aga saalis pidasid saksa sõdurid miitingut. Inspektor A. Spreckelseni tahtsid nad trepist alla visata, ta kuulavat pealt.

Niisugune olukord kestis lühikest aega. Juba novembri lõpul kadusid okupatsioonivõimud. Tegevusse astus Eesti Ajutine Valitsus. Algas sõda. Koolitöö jäi seisma. Meie mõlemad naiselega astusime "Ühistöösse" haiglaid korrastama ja haavatuid abistama. Teised õpetajad hakkasid käima sõjalistel õppustel. Vahel käisin minagi pussi laskmas ja käsigranaate viskamas. Jaanuari algul toimus reaalkooli õpetajate koosolek. Mind valiti inspektoriks eesti klasside alal. Ma vastu ei põigelnud. Igeüks pidi midagi ju tegema.

Koolis töö ei alanud, sest 14. jaanuaril läksid õpetajad sõjaväljale. Ma jäin tööle "Ühistöös". Märtsikuu tulid õpetajad tagasi ja algas õppimine koolides. Inspektori amet mulle põrmugi ei meeldinud. See töö ei kestnud ka kaua. Juba 1919. aasta septembris kutsus Tallinna haridusosakonna juhataja Aleksander Veiderman mind linna koolinõunikuks. Reaalkooli inspektoriks valis õppenõukogu Ernst Petersoni, kes jäi sellele kohale 20 aastaks. Mõõdamannes olgu öeldud, et peale okupatsioonivõimude lahkumist sattus E. Peterson konfliktile Tallinna õpetajaskonnaga, kes tegi talle teravaid etteheiteid koostöö pärast sakslastega. Me N. Kanniga kaitsesime teda kõigest väest ja kui peale okupatsioonivõimude kadumist avanes reaalkoolis eesti keele õpetaja koht, esitasime õppenõukogule E. Petersoni kandidatuuri. Lastevanemate esindaja lihunik Seeberg oli vastu; ütles, et Peterson olevat kiriku vastane ja ei kõlbavat lastekasvatajaks. Vaidlesime sellele vaitele vastu, ütlesime, et ta pole mitte kiriku vastane, vaid paljastab oma kirjatöodes neid pahesid, mis kirikuelus nähtavale tulevad. Häälte enamusega valiti E. Peterson reaalkooli õpetajaks ja jäigi sinna tööle kuni 70 aastase vanuseni (1938).

Niisugune oli minu osavõtt kirjaniku Ernst Säreava saatusest. See oli minupoolne vastutasku koolivennale (õp-
pisime ühel ajal Tartu Õpetajate Seminaris), kes 1917. aasta
kevadest pani kõik rattad käima selleks, et mind ei määrataks
rahvakoolide inspektoriks, nagu seda oli soovitanud kuber-
mangu komissar Jaan Poska.

Nagu eelpool öeldud, kutsuti mind 1919. aasta septembris
Tallinna linna koolinõunikuks. Lahkusin reaalkooli inspekte-
ri kohalt meelsasti; õpetajaks jäin edasi mõne tunniga kuni
1928. aasta lõpuni.

Koolinõunikuna tuli mul tegeleda keskkoolide ja lastekodu-
de hooldamisega. Esimestele ei saanud ma suurt tähelepanu pöö-
rata, sest viimased nõudsid mult kogu aja ja jõu. Käis sõda,
kõike oli vähe, aga koduta lapsi palju. Linnal oli 3 lasteko-
du, neljas asutamisel. Raske oli hankida kütust, muretseda
lastele riideid ja jalatseid. Keeruline oli toitlustamise kü-
simus. Olin õnnelik, kui sain osta kartuleid - kuid osutus,
et kartulid olid külma võetud. Tee, mis sa oskad! Tuli lahend-
ada tülisid kaadrites. Ja kisklemisi ei olnud vähe. Tuli et-
te isegi seksuaalseid eksimusi. See oli selle õilsa töö proo-
saline külg. Ometi tundsin end oma sõiduvees. Lastest eest hoo-
litsemine oli mul veres.

Pisarateni olin liigutatud, kui läksin Pärnu maantee las-
tekodusse - väikesed mehed sirutasid mulle käed vastu ja
hüüdsid: "Papa, papa!" Küsin neilt, mis neil viga. "Tahaksin
koju minna," ütleb väike mees läbi pisarate. Aga kodu ei ol-
nud olemas, või oli ta võimetu last kasvatama.

Külastasin ka keskkooli. Need töötasid enamvähem rahul-
davalt vanade traditsioonide järgi. Tuli ka siin lahendada
tülisid personali vahel.

Eesti Asutav Kogu tuli kokku 23. aprillil, jüripäeval
1919. aastal. Ta töötas kuni 1920. aasta lõpuni. Peale muu
andis ta kolm põhjapanevat seadust: Põhiseaduse, Maaseaduse
ja Avalikkude algkoolide seaduse. Uuest aastast tuli võimule
I Riigikogu. Riigivanemaks valiti Konstantin Päts. Ta kutsus

haridusministriks Heinrich Baueri, Tallinna Tütarlaste Kom-
mertsikooli direktori. H. Bauer oli ka Riigikogu liige Kristliku
Rahvaerakonna poolt. Haridusministeeriumist lahkusid ministri
abi ja kooliosakonna juhataja Ernst Martinson (hiljem Enn
Murdmaa) ja haridusnõunik Johannes Käis. E. Martinson oli va-
litud Riigikogu liikmeks sotsiaaldemokraatliku erakonna poolt,
J. Käisi määras minister Jüri Annusson enne oma lahkumist
uuestiavatud Võru Opetajate Seminari direktoriks (J. Käis oli
Võrumaalt pärit).

H. Bauer tegi mulle ettepaneku tulla haridusministeeriu-
mi kooliosakonna juhatajaks. Palusin mõtlemise aega. Tundsin
H. Bauerit juba kauemat aega: ta oli mõned aastad Linna Koo-
likolleeegiumi liige, kus ma olin asjaajaja.

Sõja ajal asutasime, dr. H. Leesment, H. Bauer ja mina, .
Eesti Punase Risti Seltsi ja töötasime seal juba teist aas-
tat. Rääkisin ettepanekust naisele. Ta oli täiesti vastu;
ütles, et ära kipu kõrgole, sealt on kerge kukkuda! (Ta kar-
tis üldse kõrged ja kitsaid kohti; purret mööda minek nõu-
dis talt suurt vaeva.) Kõhklesin. Seltskonnas juba parastati,
et H. Bauer ei leia endale kaastöölisi. Teda peeti tagurlaseks.
Opetajaskonna tipud suhtusid tasse vaenulikult. Räägiti ise-
gi boikotist. H. Bauer saatis minu poole algkooli õpetaja Ot-
to Reinoki, kes oli mu poja ristiisa. Läksime ühes Baueri
juurde. Seal kaalusime küsimust igakülgselt ja asi lõppes sel-
lega, et ma nõustusin. Arvasin, et noore riigi ehitamisest
peavad kõik jõudu mööda osa võtma ja ei tohi olla arg, kui
sind vajatakse. Tuli peale niisugune trots seltskonna arva-
mise vastu. Kodu sain muidugi sauna, et aitas.

Haridusministeeriumi asusin tööle laupäeval, 5. veebrua-
ril 1921. a. ja töötasin seal kuni jaanuarini 1935. Siis lah-
kusin riigiteenistusest vanaduse piirini jõudmise pärast.

Oma tegevuses H. Bauer erilist tagurlust ei avaldanud.
Ta oli üks töökamaid ministreid (ma nägin neid 14 aasta jook-
sul kümne). Isiklikult koostas ta avalikkude keskkoolide sea-
duse. Ta suurimaks teeneks on koolimajade ehitamise fondi loo-
mine, kus omavalitsused said pikaajalist laenu koolimajade
ehitamiseks. Fondi abiga ehitati mõnigi ajakohane koolimaja.

Fondist oli antud laenu omavalitsustele 1931. aastani juba 3.764.080 krooni.

Olgu toodud üks näide H.Baueri töökest. Kuulnud, et Riigikogu liige Jüri Annusson on koostanud avalikkude keskkoolide seaduse eelnõu ja kavatseb selle esitada vastuvõtmiseks Riigikogule, lukustas H.Bauer end kolmeks päevaks tuppa, ei tulnud ministeeriumi ega käinud koolis, kus tal olid mõned tunnid ja koostas avalikkude keskkoolide seaduse. Esitas projekti Vabariigi Valitsuse kaudu Riigikogule arutamiseks. Riigikogu hariduskomisjon asuski seaduse eelnõu arutama. Mind saadeti H.Baueri projekti kaitsma, sest kumbki ministri abidest, ei Friedrich Sauer ega Friedrich Volbrad Mikkelisaar ei tahtnud seda ülesannet enda peale võtta. (F.V. Mikkelisaarel oli oma seaduse eelnõu.) Hariduskomisjonis (8 liiget), kus esimeheks oli J.Annusson, abideks E.Martinson ja Emma Asson, ajalooolane, hakati arutama rkl. J.Annussoni poolt esitatud seaduse eelnõu. Palusin võtta arutusele Vabariigi Valitsuse (H.Baueri) eelnõu. Ettepanek lükati tagasi. Palusin koosoleku katkestada, et informeerida olukorrast haridusministrit. Nõustuti. Otsustati 3 tunni pärast pidada uus koosolek. Haridusministeeriumis tekitas olukord ärevust. Oli ju H.Baueri esitatud Vabariigi Valitsuse eelnõuna. Siis saadeti mulle toeks ministri abi F.V.Mikkelisaar. Kaks meest ikka kaks meest! Komisjon otsustas võtta avalikkude keskkoolide seaduse arutamisel aluseks rkl. J.Annussoni poolt esitatud eelnõu. Vabariigi Valitsuse poolt hiljem esitatud eelnõu otsustati arvestada materjalina. Asjakäigus arutati läbi kõik viimase eelnõu paragrahvid. Edaspidi ma abi ei vajanud. Eelnõu oli arutusel hariduskomisjonis kuni 5. maini 1922. Tulemuseks oli see, et Riigikogule esitatavasse eelnõusse võeti 7 paragrahvi komisjoni enda poolt, 10 paragrahvi J.Annussoni projektist, 31 paragrahvi H.Baueri eelnõust ja 55 paragrahvi Annussoni ja Baueri eelnõu kombinatsioonina. Riigikogu tegi omalt poolt seaduses veel muudatusi ja võttis selle vastu 7. dets. 1922, kui haridusministriks oli juba A.Veiderman.

Mälestuste ajendil olen eemaldunud oma teemast. - minu suhtumisest lastesse. Püüan nüüd eksimust parandada.

Saavutanud iseseisvuse, asutas Eesti kohe emakeelsed koolid kõigile ta territooriumil asuvalle rahvastele. Koolid olid siis eesti-, vene-, saksa-, rootsi-, juudi- ja soomekeelsed. Üldine arvamine oli, et töö koolis läheb nüüd nagu lepase reega. Reaalsus osutus aga karmimaks. (Ma räägin allpool vaid eestikeelsetest koolidest.)

Algkooli 6 klassi suutsid lõpetada vaid 40 - 50% lastest, kes astusid I klassi, teised lahkusid koolist enne selle lõpetamist vanuse piiri saabumisel. Seadus keelas ühte klassi jätmist üle kahe aasta. Anti suviseid töid ja järelksamid. Eriti arvukad olid suvised tööd ja järelksamid keskkoolides. Läänemaa gümnaasiumis võttis tuntud loomaarsti Treumanni tütar strühniini ja suri - ta ei suutnud järelksamit õiendada. Väike-Maarja gümnaasiumis laskis noormees enese maha, kui oli füüsika järelksamil läbi kukkunud. Rekord selles pahes saavutas Tallinna reaalkooli 1920. aastal. Õpetaja Emil Gutmann andis ühele 12-aastasele poisikesele suveks lahendada 200 aritmeetika ülesannet. Poisike lahendas 197 ülesannet, 3 oli lahendamata. Järgmisel päeval pidi kooli minema; selle asemel läks ta põõningule ja poos enese üles. Õpetaja E. Gutmann pidi koolist lahkuma. Oli veel teisi juhtumeid. Mis oli niisuguse olukorra tekkimise põhjuseks?

Ühelt poolt õpetajate madal pedagoogiline tase, teiselt poolt õppekavade liialdatud nõudmised.

Kui ma 1921. aasta veebruari algul haridusministeeriumi tööle asusin, oli algkoolide õppekavade koostamine lõpetamisel. Seda tööd tolmetas haridusnõunik F.V. Mikkelsoor. Kas ta kellegi kaastööd kasutas, ei tea. Igatahes J.V. Veski aitas tal neid redigeerida. Seda ma nägin.

Haridusminister H. Bauer kinnitas õppekavad, mul tuli ka oma nimi sinna nurgale kriipsutada. Aega mul õppekavade lugemiseks ei olnud. Pikkamisi selgus, et ma oma nime olin halvale asjale kirjutanud. Õppekavad olid lubamata liialdatud. Ja nende otsa õpilased komistasidki. Algkooli geomeetria õppekava oli võetud isegi Francesko Cavalieri (1598 - 1647) teo-

reem kõverate pindadega piiratud kehade runmalade kohta. See tegi küll au autori eruditsioonile, aga õpilastele andis palju peamurdmist ja tegi suurt südamevalu. Keerulised olid nõudmised eesti keele grammatika ja õigekirja alal. Liialdusi oli isegi laulmises. Hakkasin väikese kaite-
ma suurte türannia eest.

Igal aastal peeti üks koolinõunikkude koosolek ministri abi F.V. Mikkelsaare juhatusel, kus arutati õppe- ja kasvatusküsimusi. See oli koht, kus võis kõnelda õppekavadest. Ja kõnelesingi. Ühel koosolekul seletasin, et matemaatika õppekava tuleb kärpida. Ütlesin, et oma elus olen olnud lam-
bakarjane ja hoiu all oli mul üle 100 lamba, olin vallakirjutaja, kus mul tuli toimetada rahalisi ja muid matemaatika seotud asju, töötasin Tallinna linna koolikolleeegiumi asjaajajana, kus aastane eelarve ulatas üle 100.000 rubla, tuli maksta õpetajatele palka, hankida koolidele kutust, remontida maju, koostada eelarveid ja aruandeid, aga niipalju matemaatikat, kui pakutakse algkooli õpilastele, ei ole mul elus mitte tarvis läinud.

Laulu-õppekavade kohta ütles mulle Miina Härma, et need on konservatooriumi õppekavad ja mitte algkooli jaoks; et isegi konservatooriumis tekitab raskusi solfeggio ja helidiktaat. Koolidest kadus laul, asenele tulid gammad, tertsiad, kvintad ja muu teoreetiline ballast. Lauluõpetuses üldse liialdati. Mäletan, et August Topmann nõudis endale Tallinna naiskutsekoolis 17 nädalatundi lauluõpetamiseks, vähemaga ei saavat ta tütarlapsi põhjalikult muusikaliselt harida. Kui seda nõuet ei rahuldatud, puhkes kooli-
juhataja Anni Varma nutma. See juhtus koolis, kus tütarlapsi valmistati ette praktiliseks tööks.

Elavalt on mul meeles, kuidas minu juurde tuli üks tüdrukutirts Põltsamaa gümnaasiumist ja kurtis, et ta on keh-
vast perekonnast, lootnud kevadel gümnaasiumi lõpetada, et siis jõukohast tööd otsida. Kõik hindes olevat tal head ja rahuldavad, ainult lauluõpetaja Karl Vervelt hinnanud ta laulmise kahega ja nüüd ei anta talle küpsuse tunnistust. Palus abi. Oli saarane hall varplane. Ei mäleta, mis ma ta heaks tegin, midagi ette võtsin. Ei laula ju kõik linnudki.

Ka ilma lauluta võib inimene ühiskonnale kasulik olla.

Alaliste hurjutamiste mõjul hakkaski asi liikuma ja 1928. aastaks valmisid uued algkoolide õppekavad, muidugi jälle F.V. Mikkelisaare juhtimisel. Need kavad olid märksa mõõdukamad kui eelmised. Oli äsja valminud õppekavade läbivaatamine ministri abi F.V. Mikkelisaare juures. Ma palusin õppekavad anda mulle paariks päevaks, et nendega põhjalikumalt tutvuda. Ministri abi võttis sõna lausumata kavade käsikirja, läks ministri (dr. A. Mõtus) kabinetti, tuli mõne minuti pärast tagasi ja ütles, et algkoolide õppekavad on kinnitatud. Protestiks ma ei kirjutanud neile õppekavadele oma nime. Läksid käiku ka ilma selleta.

Vahemärkusena olgu tähendatud, et minu suhtumist lastesse iseloomustab ehk ka fakt, et ma peale oma laste kasvatasin ja koolitasin kaks mulle võõrast tüdrukupõngerjat. Ühest sai õpetaja, teisest arst. Viimase kasvatamine lasus küll suurel määral mu kadunud abikaasa õlgadel, aga me talitasime ühel meele. Meie hool ei haihtunud asjata - mõlemast said tublid inimesed.

Oli mul mitmesuguseid kavatsusi koolide õppetöö edukuse uurimiseks ja puuduste kõrvaldamiseks, kui rkl. Jaanis teatas mulle 1930. aasta algul, et haridusminister Jaan Hünerson tahab F.V. Mikkelisaarest lahti saada ja mind ära saata. Põhjust rkl. Jaanis ei teadnud. F.V. Mikkelisaar oli haridusministri abiks 1918. aastast alates. Nüüd oli ta Seli sanatooriumis, põdes tiisikust. Suri 5. märtsil 1930.a. Ta maeti paljude pargadega ja suurte auavaldustega Kaarli kirikust Rahumäele. Nüüd oli järg minu käes

Mitmetest vihjetest ja otsestest etteheidetest selgus, et J. Hünerson süüdistab mind lohakas asjaajamises ja pehmesuses õpetajaskonna vastu. Saatis isegi koolinõuniku Märt Raua koolivalitsuse kantseleisse nuhkima. Minister hakkas minusse suhtuma vaenulikult. Ei annud mulle suvepuhkust. Niisuguses õhkkonnas oli raske töötada ja ma valmistusin lahkuma. Siis läksid haridusnõunikud Johannes Kiivet ja dr. August Nuth ministri juurde ja teatasid, et nad minuga ühes töötada ei taha. Sellega oli asi otsustatud. Seda teatas mul-

le minister ja haridusnõunikud ei eitanud fakti, kui ma neile sellest rääkisin.

J. Hünerson ütles mulle koha üles ja hakkas uut Riigi Koolivalitsuse direktorit otsima. Alles oktoobrikuus leidis ta selleks paraja isiku - Treffneri gümnaasiumi inspektori Paul Mägrakeni. Ma jäin haridusministeeriumi töötama haridusnõunikuna. Minu pehmus ja lohakus olid vaid ettekaanded minu tagandamiseks, päris põhjus oli sügavam. Põllumeeste ringkondades, kuhu kuulus J. Hünerson, liikus sel ajal majandussurve ajendil idee pöörata ajalcoratas natuke tagurpidi: muuta kuueklassiline sunduslik algkool neljaklassiliseks. Muidugi ei olnud ma kohane lammutama seda hoonet, mis ma 10 aastat olin ehitanud.

Juba 1930. aasta kevadel tegi minister J. Hünerson mulle ülesandeks uurida sine ira et studio teiste riikide koolikorraldust, et selgitada, kas ei saaks kooli koormust kergendada. Pigin tegema, ministrile sellekohta ettekande. Tootasin selle küsimuse kallal ja tulin otsusele, et "tuleks kõigiti hoiduda muudatustest, mis lühendaksid meie algkooli õpilaste õppeaega või lõhuksid meie ühtluskooli esimese astme terviku; pigemini tuleks püüda, et ka maa-algkool saaks täie jõuga tootada normaalselt, s.o. 1. septembrist 31. maini, nagu see ette nähtud seaduses." (Tsitaat minu ettekande lõpust.) Kui niisugune oli mu veendumus, kuidas võisin ma siis tootada vastupidises suunas ja kuidas võidi mind sallida juhtival kohal hariduse alal! Oma kokkuvõtte esitasin J. Hünersonile alles 1932. aasta kevadel, kui ta oli juba teist korda haridusminister.

Mu teema on ammendatud, kuigi pealiskaudselt. Palju on jäänud mainimata, või puudutatud vaid möödamaines.

Kui sa, armas lugeja, nüüd heatahtlikult meenutad kirjutatut, siis leiad ehk midagi positiivset mu toos, mis on ajendatud armastusest laste vastu või vähemalt mu sellesuunalistest puudlustest. Kui küsid, kas seda tööd hinnati, siis võin ütelda: hinnati küll, mitmet moodi! Haridusminister Jaan Hünersoni ja haridusnõunikkude dr. August Nuthi ja Joh. Kiiveti hinnangutest on räägitud eespool.

Kõige "markantsen" vahest on ehk mu algkooliaegse kõrge ülemuse Eestimaa rahvakoolide direktori Ivan Iljitš Rogosin-
nikovi hinnang, kes tundis mind ka Koolikolleeegiumi kaudu,
kus ta oli liikmeks. Kui ta 1910. aastal, kuulnud, et ma lah-
kun Annokoolist ja lähen Reaalkooli, mis talle ei allanud,
ütelnud ta suure rahuldustundega:

"Слава Богу, разорено это гнездо разврата!"
(Jumal tänatud, see kõlvatuse pesa on hävitatud)...

Muidugi oli ka teistsuguseid hinnanguid, positiivseid.
Ise tundsin oma tööst rahuldust: ma ei elanud üksi endale,
vaid ka teistele, elasin lastele. Püüdsin "die Welt mehr lie-
ben, als sie uns liebt, der Welt mehr geben, als sie uns gibt".
Oli muidugi saavutusi ja äpardusi, rõõmu ja tusk. Aga sää-
rane on juba elu, eriti neil, kes ei liigu mööda tallatud ra-
du, vaid püüavad rajada uusi teid... Üldkokkuvõttes võin oma
eluga rahul olla. Ma ei ole elanud asjata ega hallilt.

16. 12. 1959.

Lühikokkuvõtte käsikirjast: "Tallinna koolidest
ja koolioludest sajandite vahetusel".

Kuidas Tallinn sai üldise sundusliku
ja maksuta algkooli.

Pärast Peterburi õpetajate instituudi lõpetamist sain ma
koha Tallinna linna IV poeglaste algkoolis 1. septembril 1898.
aastal. Hiljem, 1906. aasta augustis sain veel lisaametina Tal-
linna Linna Koolikolleegiumi asjaajajaks. Samal aastal valiti
linnapeaks insener Voldemar Lender. Me olime tuttavad juba Peter-
buris. Ta oli abivalmis inimene.

Mõningate tähelepanekute järgi oli mulle selgunud, et
kõik kooliealised (8-15.a.) lapsed Tallinnas kooli ei pääse ruu-
mi puudusel. Rääkisin sellest linnapeale ja ütlesin, et oleks va-
ja toimetada Tallinnas kooliealiste laste loendus. Siis saaks
näha, mis edasi teha. Linnapea oli sellega päri ja nõutas Linna
volikogult vajaliku krediidi. Lasteloendus toimus 1907.a. märtsi-
kuu viimasel pühapäeval ühiskondlikus korras. Loendusel saadud
materjalid töötas läbi Georg Vestel. Töö trükiti. Loenduse kokku-
võtetest selgus, et Tallinnas oli üldse kooliealisi lapsi 8471
(8-15.a.). Neist ei käinud koolis 2257 last.

1908. aastal kirjutas Riia Õppekonna kuraator Tallinna
Linnavalitsusele ja küsis, milliseid uusi õppeasutusi vajab Tal-
linna Linnavalitsus arvates lähemas tulevikus. Linnavalitsusel
ei olnud organi, kes oleks tegelenud haridusküsimustega. Ta

81

saatis kuraatori küsimuse Linna Koolikolleegiumile vastamiseks. Viimane tegi mulle ülesandeks koostada vastus. Mul olid kasutada lasteloenduselt ja ka mujalt kogutud materjalid. 1908.aasta oktoobri algul istusin ühel öhtul kell kaheksa kirjutuslaua taha ja töusin sealt hommikul kell seitse.

Ettekanne oli valmis.

Lugesin ettekande Kolleegiumi koosolekul ette. Kiideti heaks (on trükitud Tallinna Linnavalitsuse 1908.aasta aruandes). Ettekandes kirjeldasin olukorda ja selle puudusi ning avaldasin arvamust, et kõigepealt on vaja avada algkool sellel määral, et kõik kooliealised lapsed võiksid lõpetada 4-aastase algkooli kursuse, õpetamine olgu tasuta. Ühes sellega tuleks avada kutsekool poeglastele ja tütarlastele. Linnavalitsus ühines ka selle seisukohaga ja teatas sellest õppekonna kuraatorile.

Kitsaim koht loos olid kooliruumid; neid oli napilt ja nad olid viletsad. Hakati soetama uusi ruume (ehitama, üürima), võeti tarvitusele teine vahetus õppetöös. Alles 1912.aastal võis Linna volikogu panna kehtima korra, et kõik kooliealised lapsed lõpetaksid algkooli 4-aastase kursuse või käiksid koolis vähemalt 15-nda eluaastani. Õpetus koolis on tasuta. Seni maksid poeglapsed 9 rubla ja tütarlapsed 7 rubla kooliraha aastas. 1910.a. avati poeglaste kaubanduskool. 1911.a. avati tütarlaste kommertsikool, kaubanduskool ja käsitöökool. Hiljem nõutas Linnavalitsus Haridusministeeriumilt toetuse algkoolide ülalpidamiseks 1907.aasta seaduse alusel ja hakkas saama toetust

336 rubla aastas iga klassikomplekti kohta. Algkoolide õpetajad võeti üleriikliku õpetajate pensionikassa liikmeteks, aga nad jäid ka linnateenijate pensionikassa liikmeteks vabatahtlikult. Tütarlaste kutsekoolide avamises olid eriti tegevad linnanõunik Johann Leopold Jürgens ja linnavolinik Heinrich Bauer. Viimane sai nende koolide juhatajaks.

Ennekeelne kool tuli alles pärast suuri ajaloolisi sündmusi.

Üksikasjalisemalt minu käsikirjas: "Tallinna koolidest ja koolioludest sajandite vahetusel." Tallinnas, 28. novembril 1961.aastal.

Tallinnas,
5.märtsil 1965.aastal.

K.Ollik